

A hűtlenség miatti vagyonkobzás az Árpád-kori ius regium körében

Jelige: ius regium

Tartalomjegyzék

1. Prologus	2
2. A <i>ius regium</i> és a <i>fiscalia regum</i>	3
3. A vagyonkobzás esetei az Árpád-korban	5
4. A hűtlenségi cselekmények az Árpád-korban	7
5. Hűtlenség és vagyonkobzás a korabeli oklevelekben	8
5.1 Az Árpád-házi királyok dekrétumai	9
5.2 A szokásjog és a joggyakorlat	15
5.2.1 <i>Ismertebb hűtlenségi ügyek az Árpád-korban</i>	16
5.2.2 <i>Egyéb hűtlenségi ügyek az Árpád-korban</i>	26
6. Summa summarum	36
 Irodalomjegyzék	 38

1. Prologus

A mindenkori államok közjogában központi helyet foglal el a hatalmat megtestesítő, az államot életre keltő szervek, intézmények jogállásának kérdése. Magyarország esetében, minthogy hazánk államformája a XI. századtól rövid megszakítással 1946. február 1-ig királyság (1867-től alkotmányos monarchia, 1919-től király nélküli királyság) volt, és a királyi hatalom 1918-ig többé-kevésbé *de facto* is érvényesülni tudott, a fenti kérdés jogtörténeti vizsgálatának középpontjában a király jogállása helyezkedik el. Különösen igaz ez a patrimonális királyság, illetve ahogy Bónis György nevezi, a személyes királyság idején.¹ A monarcha közjogi státuszának és a patrimonális uralom magánjogi alapjainak ellentéte pedig csupán látszólagos, ahogy Eckhart Ferenc fogalmaz: „a királynak alattvalóival, országával szembeni közjogi állását úgy fogják fel, mint a földesúrnak földbirtokához való viszonyát”.²

Jelen dolgozat célja, a személyes királyság XIII. század derekáig terjedő időszakával, amelyet leginkább a király személyes uralmának érvényesülése jellemez,³ együttesen vizsgálva e század írott forrásokban gazdagabb második felét, az Árpád-kori királyi jog (*ius regium*) egyik legfontosabb elemének, a hűtlenség miatti vagyonkobzás intézményének bemutatása, első sorban a korabeli latin nyelvű dokumentumok (saját fordításon alapuló) feldolgozásával. Jóllehet, a személyes királyság időszaka Bónis szerint 1222-ig tartott, Degré Alajos hangsúlyozza, hogy „elvileg egészen a XIV. század végéig a király a hatalom egyetlen birtokosa”, hatalmát a királyi tanács jelenléte sem korlátozza.⁴ Bónis megfogalmazásában: „A tanácsnak lehet feladatköre, de nincs hatásköre”.⁵ Ez teszi lehetővé, hogy a *ius regium* vizsgálatát ehelyütt egészen 1301-ig kiterjesszük.

A vagyonkobzás (*confiscatio*) Árpád-kori különös jelentőségét és vizsgálatának indokoltságát igazolja a fentiekben említett patrimonális uralom működésében az is, hogy a vagyonkobzás legfontosabb tárgya természetesen éppen a királyi hatalom alapját is képező földbirtok volt. A *delictum publicum* körébe tartozó hűtlenség így, szankcióján keresztül, kapcsolatba hozható olyan további, a XIII. században szintén kiemelt jelentőségű

¹ Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 90-91. o., Eckhart Ferenc: Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter. In: Ungarische Jahrbücher IX./4. 1929. 426-432. o.

² Eckhart: i.m. 428-429. o., idézi: Bónis: i.m. 90. o.

³ Bónis: i.m. 86. o.

⁴ Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (szerk.: Béli Gábor) IDRResearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2009. 73. o., illetve 81-82. o.

⁵ Bónis: i.m. 81. o.

jogintézményekkel is, mint az alattvalói hűséget erősítő és érdemeket jutalmazó királyi birtokadományozás, vagy ezáltal az adományozás hátterében álló, azzal együtt járó egyéb megfontolások, a birtokhoz kapcsolódó esetleges későbbi alattvalói kötelezettségek. A vagyonkobzás és a birtokadományozás pedig olyan intézkedésekhez vezethetnek el, mint a királyi birtokszervezet majd a birtokpolitika reformja a Szűcs Jenő által „katonai antitalentumnak”, ugyanakkor az Árpád-dinasztia Szent István utáni „legnagyobb szervező tehetségének és legnagyobb realistájának” nevezett IV. Bélánál,⁶ vagyis a *confiscatio* kiindulópont lehet a korszak több jogtörténeti kérdésének későbbi vizsgálatához is.

A latin nyelvű dokumentumok széleskörű felhasználása pedig egyfelől azért nagyon fontos, mert az adott korszakra nézve aligha található hitelesebb forrás, mint a király és a hiteleshelyek által kiadott, a királyi akaratot tükröző oklevelek. Másfelől, e dokumentumok feldolgozottsága rendkívül alacsony, miközben a latin nyelv oktatása, ismerete egyre inkább visszaszorulóban van. További célom tehát az Árpád-kori írott forrásokban rejlő hatalmas jogi, jog-, gazdaság-, hatalom- és társadalomtörténeti, valamint kulturális és (a szórványos magyar nyelvemlékek útján) nyelvi ismeretanyag részleges közvetítése a jelenkor, illetve megmentése az utókor számára.

2. A *ius regium* és a *fiscalia regum*

Az Árpád-kori *ius regium* vizsgálata a korabeli okmánytárak felületes áttekintése során egyszerű feladatnak tűnhet, a király közjogi jogosultságaira utaló *ius regium* szóösszetétel ugyanis csak ritkán fordul elő a királyi oklevelekben. Az ilyen módon fellelhető első (véltetően valóban a legkorábbi) forrás 1252-ben keletkezett. E levélben IV. Béla arról számol be, hogy hű szolgálataiért Protáz fia Péter ispánnak adományozta az örökös nélkül elhunyt Nymhir és Róbert szerviensek egykori földjeit, amelyek királyi jogon az ő kezére háramlottak („*terram Nymhiri ac terram Roberti de generatione seruiencium nostrorum [...] illis sine herede decedentibus ad nos iure Regio deuolutas, ipsi Petro Comiti [...] donauimus, contulimus atque tradidimus*”).⁷ Az Árpád-kori *ius regium*-ot tárgyaló művében Párniczky Mihály is megjegyzi, hogy a kifejezést az oklevelekben következetesen csak IV. Béla korától kezdték használni.⁸ Maga a jelenség azonban természetesen egyidős kell, hogy legyen a

⁶ Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. História Könyvtár, Budapest, 2002. 26. o., 39-45. o., illetve 61-66. o.

⁷ Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpád-kori új okmánytár I-XII. Pest-Budapest, 1860-1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VII. 236.

⁸ Párniczky Mihály: De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar *ius regium* az Árpád-házi királyok korában. Budapest, 1940. 49-50. o.

királyság intézményével, hiszen a legegyszerűbben fogalmazva: a *ius regium* az, ami miatt király a király. Párniczky is hangsúlyozza, hogy a királyi jogok érvényesülésére már Szent István törvényeiben találhatók adatok.⁹

A tartalom felől megközelítve a fogalmat, le kell szögezni, hogy a királyi jog tartalma és terjedelme (még a névleg részben azonos jogosítványok ellenére is) térben és időben eltérő, ugyanakkor vannak a *ius regium*-nak tipikus elemei is.¹⁰ Ilyen jellemző jogosítványokat említ a középkorból Párniczky a *Jus Feudorum Longobardicum*, az *Edictum Theodorici*, a *Lex Baiuvariorum*, a *Lex Visigothorum*, a *Grand Coustumier de Normandie* és más források alapján.¹¹ A királyt illető jogok (*regaliae*) e körében pedig különbség tehető a nagyobb (törvényhozás, tisztségek adományozása, pénzverés, adóztatás, kegyelmezés, stb.) és a kisebb (bírságok, vámok, stb.) királyi jogok között. Lényegében ugyanezeket az elemeket sorolja fel Degré is a középkori magyar királyi hatalmat tárgyalva.¹²

A *ius regium* tehát a fentiek értelmében „a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai, vagy gazdasági előnyt biztosítanak”.¹³ E fogalom kapcsán annyit szükséges megjegyezni, hogy annak elemeit, kifejezéseit természetesen mindig a vizsgált kor viszonyainak megfelelően kell értelmezni.

Tartalmi szempontból a *ius regium* köre két nagy jogosítványcsoportra bontható, az úgynevezett vagyonérdekű és nem vagyonérdekű jogokra. A *confiscatio* értelemszerűen az első csoportba tartozik, a *fiscalia regum* körébe, olyan jogintézményekkel, mint az adók, vámok, jövedékek, vagy éppen a király öröklése az urafogyott hagyatékban. A vagyonérdekű királyi jogosítványok elkülönült köre egyébiránt már a germán népjogokban is élesen kirajzolódott, távolabbi gyökerei pedig a római *res ad fiscum pertinentes* intézményében rejlenek.¹⁴ Degré, hangsúlyozva, hogy a király magánvagyonra és az államvagyonra az Árpád-korban még nem különül el, e körbe sorolja a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövödelmeket.¹⁵ Ehhez további két kiegészítés fűzhető. Egyfelől, a királyi (állami) vagyon kezelését a királyi kincstár (*fiscus*) látta el. Béli Gábor a *fiscus* intézményét úgy jellemzi, hogy az „jogi személy volt, amely a király és a szent korona vagyoni érdekeinek védelmét látta el, a *ius regium* alapján eljárva”.¹⁶ Bónis, szintén előrebozsátva, hogy a személyes királyság korában a közpénztár és közteher

⁹ Párniczky: i.m. 20. o.

¹⁰ Párniczky: i.m. 6-7. o.

¹¹ Párniczky: i.m. 6-11. o.

¹² Degré: i.m. 74. o.

¹³ Párniczky: i.m. 7. o.

¹⁴ Párniczky: i.m. 9. o.

¹⁵ Degré: i.m. 74. o.

¹⁶ Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000. 54. o.

fogalmak még ismeretlenek, megjegyzi, hogy „a közjövödelmek a király kincstárába, a fiscusba folynak be”, illetve hogy „a regálék Európa-szerte a király személyéhez és méltóságához kapcsolódnak”.¹⁷ Másfelől, ahogy Párniczky is kiemeli, „elsősorban nem vagyonértékű királyi jogok is szerepelhetnek mint vagyoni jogosítványok, ha a király azok egyikét-másikát ellenszolgáltatás fejében gyakorolja”.¹⁸

A hűtlenség miatti vagyonkobzás tehát a *ius regium* körében a *fiscalia regum* csoportjába tartozó, az Árpád-korban hatalmi-gazdasági szempontból kiemelt jelentőségű jogosultság, melynek vizsgálatát a más jogintézményekkel fennálló, korábban már röviden említett összefüggései is indokolják.

3. A vagyonkobzás esetei az Árpád-korban

Minthogy a vagyonkobzás vagy más néven jószágvesztés (*amissio bonorum*) nem csak a hűtlenség esetén jelentett rendes (azaz az írott törvények és a szokásjog által az adott cselekményre rendelt, és rendszerint alkalmazott)¹⁹ büntetést, meg kell vizsgálnunk e szankció különböző megjelenési formáit.

Béli szerint „a vagyonelkobzás a patrimoniális királyság időszakában a felségsértés és a pártütés, a bírói teendők megszegése, karddal elkövetett emberölés, a házratörés, ispán általi tilalomszegések esetén alkalmazott jóvátételi, illetve bírságos jellegű vagyoni büntetés volt”.²⁰ A rendi korszakban aztán (melynek kezdete az Árpád-kor utolsó évtizedeire tehető) a hűtlenség miatti *confiscatio* kizárólag bírságos jellegű (a marasztalt jószága a királyra, illetve a szent koronára háramlott), a becsstelenségi deliktumok esetében jóvátételi jellegű, a nagyobb hatalmaskodás körében pedig vegyes jellegű vagyoni büntetés, ez utóbbi azonban már nem valódi *confiscatio*.²¹

Hasonló deliktumcsoportokat említ a vagyonkobzás kapcsán Párniczky²² is, kiemelve még azt a Szent László II. törvényében szereplő, és Kálmán által hatályon kívül helyezett szabályt, miszerint: „*placuit quoque ut ipse fur, nisi ceciderit in ecclesiam, suspendatur et omnis facultas eius depereat [...] si autem de manu fideiussoris evaserit, de patibulo quidem liberatur, verumtamen cum eodem fideiussore in aliam regionem venundetur et bona ipsius*

¹⁷ Bónis: i.m. 82. o.

¹⁸ Párniczky: i.m. 8. o.

¹⁹ Béli: i.m. 2000. 167. o.

²⁰ Béli: i.m. 2000. 175. o.

²¹ Béli: i.m. 2000. 175. o.

²² Párniczky: i.m. 20-64. o.

regali fisco vindicentur.” (nemkülönbön úgy tetszett, hogy a tolvajt, hacsak templomba nem menekül, akasszák fel, és minden jószága pusztuljon; ha pedig a kezes kezeitől megszökik, a bitótól megszabaduljon, mindazonáltal a kezessel együtt adják el külföldön, és vagyonát a királyi kincstár követelje).²³

A fentiek alapján tehát a hűtlenség miatti vagyonkobzást mindenekelőtt a hatalmaskodás miatti vagyonkobzástól kell elhatárolni. Az Árpád-korban a *delictum privatum* (így a hatalmaskodás, *actus potentiae*) büntetése alapvetően jóvátételi jellegű, a vagyonvesztés vagy a (rendszerint megváltható) fővesztés csak kivételesen jelenik meg e körben.²⁴ Az úgynevezett nagyobb hatalmaskodás egységesen fő- vagy jószágvesztéssel történő büntetése pedig csak I. Mátyás 1486. évi dekrétumában különül el.²⁵ Ezzel szemben a hűtlenség mint *delictum publicum* esetei a legszigorúbb megtorlást, fő- és jószágvesztést követeltek meg, kezdetben jellemzően a fővesztés megváltásának kizárásával.²⁶

Szintén különbözik a hűtlenség miatti *confiscatio* az ítéletekben a XIII. század első felétől megjelenő úgynevezett főbenjáró ítélettől, a közönséges gonosztevők büntetésétől, jóllehet, őket is személyükben és minden vagyonukban ítélik el. Ilyen esetekben azonban a marasztalt vagyona nem a kincstárra, hanem két (tudniillik kétharmad) részben a bíróra (leggyakrabban a nádorra), harmadrészeiben pedig a sértettre száll, érvényesül a visszavásárlási jog, és a nádornak lehetősége van méltányos eljárás követésére.²⁷ Erre példa IV. Béla 1244. évi levele, amellyel Kán nembeli László nádor ítéletét erősíti meg Sándor fia Márton és Móric fia Bertalan ügyében.²⁸

A vagyonkobzás itt bemutatott három formájánál (hűtlenségi-, hatalmaskodási-, főbenjáró ítéletek) eltérően alakul a bírói joghatóság. A hűtlenségi ügyekben (legalábbis eleinte) a király személyesen ítélkezik, hatalmaskodási ügyekben már jobban érvényesül a nádor kialakuló, és az 1222. és 1231. évi Aranybullákkal „kiteljesedő” általános bírói funkciója,²⁹ a közönséges

²³ Závodszky Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Stephaneum, Szent István Társulat, Budapest, 1904. 166-167. o.

²⁴ Béli: i.m. 2000. 214-215. o.

²⁵ Béli: i.m. 2000. 216. o.

²⁶ Béli: i.m. 2000. 179-180. o.

²⁷ Párniczky: i.m. 56-57. o.

²⁸ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Budae, 1824-1844. (a továbbiakban: CD) IV/1. 308. o.

²⁹ Béli Gábor: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig. In: (szerk.: Homoki-Nagy Mária) IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011. 53. o., Degré: i.m. 113. o.

gonosztevők „kiirtása” pedig, főleg a XIII. század második felétől, a nádori törvényszék elsődleges feladata e körben.³⁰

4. A hűtlenségi cselekmények az Árpád-korban

A hűtlenségi esetekről számot adó Árpád-korból fennmaradt oklevelek konkrét vizsgálata előtt be kell még mutatni a hűtlenség körébe tartozó cselekményeket általában. Királyaink a tőlük származó oklevelekben gyakran hangoztatták, hogy az alattvalói hűség jutalmat érdemel. Ennek egyik szép példája IV. László 1283. évi levele, amelyben Tamás váci püspököt részesíti adományban: „*Regie Sublimitatis exquirat officium, ibi molem inponere largicionis et gracie, vbi fidelitatis eximie exuberat meritum et procedit*” (a királyi fennség tisztsége megköveteli, hogy ott osztassék szét a bőkezűség és a kegyelem sokasága, ahol a hűség érdeme kivételesen árad és gyarapodik).³¹ A hűtlenséget ugyanakkor következetes szigorral kellett büntetni a hatalom fenntartása érdekében, erre utal II. Andrásnak az a levele, amely Gergely és István ispánok adományáról számol be. Eszerint: „*cum ex Regie dignitatis officio teneamur metiri merita singulorum, et cuique pro meritorum exigencia respondere; iustum est et rationi consentaneum, ut infideles et iniquitatis sectatores radicatus euellamus et disperdamus; bonos vero et equitatis amatores, qui fideliter ad utilitatem Regie Corone, et Regni commodum se exercent, munifice donis decorare non postponamus*” (mivel a királyi tisztség méltósága megköveteli, hogy minden egyesek érdemeit megmérjük, és nekik az érdemek elvárásáért feleljünk, jogos és az ésszerűségnek megfelelő, hogy a hűtleneket és az igazságtalanság hajszolóit gyökerestől kiirtsuk és elpusztítsuk, a jókat és az igazságosságot szeretőket pedig, akik hűségesen cselekednek kellő időben az országnak és a király koronájának hasznára, bőkezű ajándékokkal ékesíteni ne késlekedjünk).³²

A fenti forrásokból is kiderül, hogy a hűség címzettje, és ebből adódóan a hűtlenség beszámítási pontja a király, illetőleg a korona. Bónis szavaival, e kettő együtt jelenti az államot.³³ A koronán pedig egyszerre értjük a király koronáját (*corona regis*) és az ország koronáját (*corona regni*), ami – tekintve, hogy a hűtlenség már nem csupán a király személye ellen irányulhat – erősíti a hűtlenség közjogi jellegét.³⁴ Igaz ez akkor is, ha a *corona*, a *nota-*

³⁰ Béli: i.m. 2000. 234-235. o., Béli Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, PTE ÁJK, Pécs, 2008. 94-104. o., Degré: i.m. 115. o.

³¹ ÁÚO IX. 249.

³² ÁÚO VI. 264.

³³ Bónis: i.m. 83. o.

³⁴ Párniczky: i.m. 41. o.

vagy *nomen infidelitatis* (később *crimen-* vagy *flagitium infidelitatis*) kifejezésekkel együtt csak a XIII. század folyamán terjed el a királyi oklevelekben (az 1222. évi Aranybulla például még nem használja az *infidelitas* gyűjtőfogalmat).³⁵

Az egységes elnevezés későbbi megjelenése ellenére a vagyonbüntetéssel sújtott hűtlenségi cselekmények bizonyos köre természetesen már Szent István uralkodása alatt ismert volt, majd a kör folyamatosan bővült az idő haladtával. Párniczky három cselekményt sorol ide István korából, annak II. törvénye alapján: ha valaki a király életére tör, elárulja az országot vagy külső országba menekül (valamilyen büntetés elől).³⁶ Hasonló megítélés alá esik az 1220-as évektől kezdve az idegen fegyveres erőnek az országba hozatala, valamint (veszélyessége folytán) a nyilvános gyűjtogatás és pusztítás, IV. Béla korától a királyi oklevelek hamisítása, a pénzhamisítás és a várakkal űzött visszaélések, III. András 1298. évi dekrétuma nyomán pedig a királyi engedély nélküli várépítés és a lerombolni rendelt várak le nem rombolása.³⁷

Míg tehát a személyes királyság idején a hűtlenség lényegében a felségsértést és felségárulást jelentette,³⁸ az Árpád-kor végére a hűtlenségi cselekmények lényege kiszélesedik, közös ismertetőjele már a „hazafiatlan, államellenes vagy súlyosan társadalomellenes” magatartás.³⁹

5. Hűtlenség és vagyonkobzás a korabeli oklevelekben

Ami most már az Árpád-kori forrásokat illeti, ezek vizsgálata is több lépésben történhet. Elsőként a királyok úgynevezett „törvényeit” érdemes górcső alá venni. E megfogalmazás nem is teljesen pontos, hiszen a személyes királyság korában, különösen a kormányzati írásbeliség elterjedése, a kancellária megjelenése előtt a király akarata maga a törvény, függetlenül annak megjelenési módjától.⁴⁰ E körben tehát Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, II. András, IV. Béla és III. András dekrétumai képezik vizsgálat tárgyát. Ezt követően kerülhet sor a fennmaradt forrásokban gazdag korabeli esetjog bemutatására, előzetesen kiemelve néhány jelentősebb (részben a köztudatba is beépült) hűtlenségi ügyet, például a Bánk Bán történetét megalapozó esetet.

³⁵ Párniczky: i.m. 37-43. o., illetve 54. o.

³⁶ Párniczky: i.m. 21-22. o., Závodszy: i.m. 155. o.

³⁷ Párniczky: i.m. 40. o., 54-55. o., illetve 63-64. o.

³⁸ Béli: i.m. 2000. 179. o.

³⁹ Párniczky: i.m. 54. o.

⁴⁰ Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. In: JURA 2000/1-2. 40. o.

5.1 Az Árpád-házi királyok dekrétumai

Árpád-kori dekrétumaink sorában az első, amelyet meg kell említeni, Szent István második, vélhetően 1030-1038 között keletkezett⁴¹ dekrétuma. Ez a törvény, mint arról már szó volt korábban, nem ismerte az *infidelitas*, sem a *ius regium* fogalmát, mégis egy helyen, a „saját és a királytól kapott” birtok öröklési szabályainál rögzíti a vagyonkobzás három esetét. A dekrétum értelmében: „*Nec pro ullius causa reatus detrimentum bonorum suorum paciatur quis, nisi consiliatus mortem regis aut tradicionem regni fuerit, vel in aliam fugerit provinciam; tunc vero bona illius in regiam veniant potestatem.*” (Sem bármilyen vád miatt vagyona sérelmét el ne szenvedje senki, hacsaknem a király halálára vagy az ország eladására szervezkedett, vagy ha idegen tartományba menekült, akkor pedig vagyona a király hatalmába kerüljön.).⁴² Az első két magatartás tehát, hasonlóan a korábban említett nyugat-európai példákhoz, a király életére törést és az „ország” elárulását takarja. Az idegen tartományba menekülés kapcsán azonban egy további megjegyzés tétele indokolt. A fent említett öröklési szabályok az alattvalók birtokainak védelmét is szolgálták az önkényes vagyonkobzással szemben, ez derül ki a dekrétum vonatkozó szakaszának első félmondatából: „*Consensimus igitur petitioni tocus senatus [...]*” (Megengedtük tehát az egész tanács kérésére).⁴³ Ehhez képest a vagyonkobzás eseteit meghatározó rendelkezés megfogalmazásából kiderül, hogy ehhez az eszközhöz a király csak kivételesen kíván folyamodni, vagyis vélhetően csak a súlyosabb deliktumok szökésben lévő elkövetőit sújítja *confiscatio*-val.⁴⁴ Annak indoka pedig, hogy a külföldre menekült elkövető vagyonkobzással sújtható, az, hogy ilyen esetben a *confiscatio* az egyetlen büntetés, ami ténylegesen végrehajtható.⁴⁵ Ez persze a hűtlenség körében aligha jelenthette azt, hogy az esetleg később hazatérő elkövető mentesül a másik, vélhetően a halálbüntetés alól.

Erre utal a dekrétum következő mondata, amelyből kiolvasható, hogy a hűtlenségi esetek büntetése a vagyonkobzás mellett végrehajtandó fővesztés volt: „*ast si quis in consilio regie mortis aut tradicionis regni legaliter inventus fuerit, ipse vero capitali subiaceat sentencie, bona vero illius filiis innocentibus inremota sint remanentibus salvis*” (azonban ha valaki a tanács által a király halálára vagy az ország eladására törvényesen találtatik, az fővesztés

⁴¹ Béli: Árpád-kori... 35. o.

⁴² Závodszy: i.m. 153. o.

⁴³ Závodszy: i.m. 153. o.

⁴⁴ Pármiczky: i.m. 21-22. o.

⁴⁵ Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest, 1938. 93. o.

büntetésének vettessék alá, vagyona pedig érintetlenül maradjon épségben ártatlan fiainak).⁴⁶ Ami a fővesztést illeti, itt csak két hűtlenségi esetet említ a törvény, ésszerű oknál fogva: az országból elmenekült elkövetőn ugyanis ezt a büntetést nem lehet végrehajtani. Az utolsó fordulat pedig nyilvánvalóan a vagyonból a fiakat illető részre vonatkozik, az apa saját része azonban mindenképpen a *confiscatio* hatálya alá tartozik. Ez a fiakat illető rész, noha Párniczky is csak annyit mond, hogy az osztály intézménye Könyves Kálmán kora előtt (de források hiányában pontosabban meg nem határozható időben) megjelenhetett,⁴⁷ vélhetően ennek az intézménynek korai előjele. Párniczky ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a későbbi gyakorlat nem igazán érvényesítette ezt a „kedvezményt”.⁴⁸

A vagyonkobzás kapcsán fontos még megemlíteni Szent István első (1001 vagy 1024-1025 körül született)⁴⁹ dekrétumának egyik rendelkezését. Ez ugyan konkrétan arról szól, hogy a király javait tiszteletben kell tartani, ám a királyi és a fiscusra tartozó vagyon korábban említett egysége folytán vonatkozik a *confiscatio* tárgyaira is. A dekrétum szerint: „*volumus quidem, ut sicuti ceteris facultatem dedimus dominandi suarum rerum, ita eciam res, milites, servos et quicquid ad nostram regalem dignitatem pertinet, permanere immobile et a nemine quid inde rapiatur aut subtrahatur, nec quisquam in his predictis sibi favorem acquirere audeat*” (azt is akarjuk, hogy miként sokaknak biztosítottunk hatalmat saját dolgaik felett, úgy azok a dolgok, katonák, szolgák és minden más is, ami királyi méltóságunkhoz tartozik, megmaradjanak sértetlenül és senki által azokból el ne ragadtasson vagy ne csökkentessen, sem senki az előbb mondottakban magának előnyt szerezni ne merészeljen).⁵⁰

Szent László törvényei közül az 1077-ben (vagy valamivel később)⁵¹ keletkezett, úgynevezett második dekrétuma tartalmazza a kezes által futni hagyott tolvaj külföldön történő eladásáról és vagyonának a kincstárra szállásáról szóló, korábban már idézett rendelkezést.⁵² Itt is a *ius regium* alapján kerül sor a vagyonkobzásra, de nem hűtlenség miatt, így a törvényhely részletesebb elemzése jelen dolgozatban nem indokolt.

A Kálmán uralkodása alatt született dekrétumok is érintik a *ius regium* egyes területeit, a hűtlenség miatti vagyonkobzásra vonatkozó rendelkezéseket azonban nem találunk bennük.

Ezzel szemben II. András 1222. évi Aranybullájának rendelkezései kevés kivétellel a királyi jog körébe tartozó intézményeket szabályoznak, még hozzá bizonyosan korábbi túlkapásokból

⁴⁶ Závodszy: i.m. 153. o.

⁴⁷ Párniczky: i.m. 27. o.

⁴⁸ Párniczky: i.m. 22. o.

⁴⁹ Béli: Árpád-kori... 35. o.

⁵⁰ Závodszy: i.m. 144. o.

⁵¹ Béli: Árpád-kori... 35. o.

⁵² Závodszy: i.m. 166-167. o.

okulva.⁵³ Ebben a törvényben több helyen olvasható olyan rendelkezés, amely a hűtlenség miatti vagyonkobzás szempontjából is releváns. A 2. artikulus értelmében: „*volumus eciam quod nec nos nec posteri nostri aliquo tempore servientes capiant uel destruant [...] nisi prius citati fuerint et ordine iudiciario convicti*” (azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink servienseket soha el ne fogjanak, vagy fel ne düljék, hacsak előbb meg nem idéztettek, és bírói ítélettel el nem ítéltettek).⁵⁴ Az idézett mondatban a feldúlás a *serviens* birtokának feldúlását, vagyis a vagyonkobzást jelöli. Hogy mégis *destructio* szerepel a forrásokban, ennek oka, hogy 1231-ig a jószágvesztés valóban annak felégetését, lerombolását jelentette.⁵⁵ Ehhez kapcsolódik a 8. artikulus rendelkezése, amely a nádor (az Aranybulla 8. artikulusának megelőző mondatában rögzített) általános bíraskodási hatalmát korlátozza: „*sed causam nobilium, que ad perditionem capitis uel ad destructionem possessionum pertinent, sine conscientia regis terminare non possit*” (de a nemesek ügyét, amely fővesztésre vagy birtokdúlásra vonatkozik, a király tudomása nélkül be ne fejezhesse).⁵⁶ E szabályok tehát még mindig nem említik magát az *infidelitas*-t, minthogy azonban a fő- és jószágvesztés annak büntetése, így e deliktumokra is kiterjed a 2. és a 8. artikulus hatálya. Ugyanez igaz az Aranybulla 12. artikulusára, amely a Szent István második dekrétumában található és fentebb már említett kivétel mellett egy újabb mentességet biztosít a *confiscatio* alól. Eszerint: „*uxores decedentium uel condemnatorum ad mortem per sententiam uel in duello succumbentium uel ex quacumque alia causa non fraudentur dote sua*” (a meghaltak feleségeit vagy azokét, akik ítélettel halálra ítéltettek, vagy párbajban alulmaradván vagy bármely más okból, ne fosszák meg hitbérüktől).⁵⁷ E rendelkezés értelme a hitbér jellegében keresendő, abban tudniillik, hogy a hitbér a feleséget a házassági kötelezettségeiért megilleti minden esetben, ha a házasság nem az ő hibájából szűnt meg.⁵⁸ Az Aranybulla tehát az ártatlan feleséget hozza a *confiscatio* tekintetében azonos helyzetbe az ártatlan fiakkal.

Az 1231. évi bullamegújítás a *confiscatio* kapcsán két, a maga korában igen fontos szakaszt tartalmaz, amelyek szoros kapcsolatban állnak az 1222. évi Aranybullánál idézettekkel. A 2. artikulus első mondata rövidebb formában megismétli a kilenc évvel korábbi oklevélben látottakat: „*volumus, quod nec nos nec posteri aliquos unquam capiant uel destruant, nisi prius ordine iudiciario conveniantur*” (akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink őket soha el ne

⁵³ Párniczky: i.m. 35-37. o.

⁵⁴ Janos M. Bak – Leslie S. Domonkos – James Ross Sweeney (ed.): The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1. 1000-1031. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae, Tomus I. 1000-1031. (a továbbiakban: Decreta Regni) Idyllwild, California, 1999. 32. o.

⁵⁵ Párniczky: i.m. 37. o.

⁵⁶ Decreta Regni 33. o.

⁵⁷ Decreta Regni 33. o.

⁵⁸ Béli: i.m. 2000. 144-145. o.

fogják, vagy fel ne dőlnek, hacsak előbb bírói ítélettel el nem ítéltettek).⁵⁹ A folytatásban pedig a király kimondja, hogy: „*et cum ista sacramento nostro et principum nostrorum fuerint confirmata, si qui per nos uel per filios nostros uel per quoscunque post idem tempus scilicet decimo septimo anno regni nostri sine iudicio sunt spoliati, plene restituantur*” (és miután ez a mi és előkelőink esküjével megerősített, ha bármi általunk vagy fiaink által vagy akárki által azóta, tudniillik uralkodásunknak a tizenhetedik esztendeje óta, bírói ítélet nélkül elvétezt, teljesen adassék vissza).⁶⁰ II. András tehát itt az Aranybulla rendelkezéseibe ütköző módon elkobzott javak visszaszolgáltatására tesz ígéretet. A 22. artikulus első mondata értelmében: „*item quodcumque aliquos ordine iudiciario convinci contingerit, in uoluntate nostra erit bona ipsorum penes nos retinere, uel aliis pro uelle nostro distribuere*” (hasonlóképpen, valahányszor valaki bírói ítélettel elítéltetik, a mi akaratunkon álljon saját magunknak megtartani vagy akaratunkból másoknak elosztani).⁶¹ Minthogy azonban a hűtlenség miatti vagyonkobzás folytán a javak 1231 előtt is a kincstárba szálltak, és e javakkal akkoriban is a király rendelkezett szabadon, a valódi újdonságot látszólag nem ez a rendelkezés hordozza, hanem a 22. artikulus második mondata. Eszerint: „*incendium tamen mitti nolumus super uillas eorumdem*” (tűzvészt küldeni⁶² ugyanakkor nem akarunk az ő birtokaikra).⁶³ II. András tehát szakítani kíván azzal a gyakorlattal, miszerint a jószágvesztés egyben *destructio*, azaz tényleges elveszejtés, elpusztítás. Ez pedig annyiban kihat a 22. artikulus első mondatához fűzöttekre, és rávilágít annak lényegére, hogy 1231 után, szemben a korábbi gyakorlattal, a király tudta és akaratával nélkül már nem lehetett az elkobzott javak elpusztításáról dönteni. Mindennek komoly oka és egyben következménye volt, az így megszerzett értékes királyi javak ugyanis még inkább alkalmasak arra, hogy a király az érdemeseknek adományozza azokat politikája keretében.

Az Árpád-kori írott törvények sorában végül III. András 1298. évi dekrétumát kell megemlíteni a hűtlenség miatti vagyonkobzás kapcsán. E jogszabály fontos jellemzője, hogy a korábban állandósult (jelen dolgozatban a későbbiekben bemutatásra kerülő), és a szokásjogra is támaszkodó okleveles gyakorlatot veszi alapul.⁶⁴ A dekrétum első két artikulusa a hűtlenség újabb magatartási formáit határozza meg, és vagyonkobzással sújtja azok elkövetőit. E rendelkezések azonban maguk is rendkívül összetettek. Az 1. artikulusban megjelölt első elkövetési mód eszerint: „*et quicunque Regalia et Reginalia indebite occupata, possessiones*

⁵⁹ Decreta Regni 36. o.

⁶⁰ Decreta Regni 36. o.

⁶¹ Decreta Regni 39. o.

⁶² Értsd: felgyújtani, elpusztítani.

⁶³ Decreta Regni 39. o.

⁶⁴ Párniczky: i.m. 63-64. o.

etiam Ecclesiarum et nobilium, fora, tributa hactenus indebite detenta non restituerint et infra spatium trium mensium a die congregationis computandorum dimittere non curaverint [...]” (és ha valakik a jogtalanul elfoglalt királyi vagy királynői jogokat, valamint az ezidáig jogtalanul bitorolt egyházi vagy nemesi birtokokat, piacokat vagy vámokat nem szolgáltatnák vissza, és a gyűlés napjától számítandó három hónapon belül nem igyekeznének azzal felhagyni).⁶⁵ A második elkövetési mód pedig: „*aut si qui de nouo ad spoliandum et occupandum possessiones Regales et Reginales, Ecclesiarum et nobilium contra haec statuta surrexerint*” (vagy ha valakik a jelen rendelkezésekkel szemben újonnan királyi, királynői, egyházi vagy nemesi birtokok zsákmányolásába és elfoglalásába kezdenének).⁶⁶ A tiltott magatartások körülírását követi egy különös szankció, valamint e szankció alóli mentesülés lehetőségének rögzítése: „*sententiam excommunicationis, quam in eos ex nunc auctoritate presentium proferimus, incurrant ipso facto, a quo absolvi non valeant, nisi apud archiepiscopum Colocensem, omnium episcoporum nichilominus consensu et assensu interveniente, et prehabita satisfactione competenti domini regis cedant iudicio poena debita puniendi*” (a kiközösítés büntetése alá, amit az ilyenekre jelen levél tekintélyével rendeltünk, essenek e tény okán, ami alól fel ne mentethessenek, hacsaknem a kalocsai érseknél, mindenesetre valamennyi püspök hozzájáruló és jóváhagyó közbenjárásával, és miután megfelelő elégtételt nyújtottak a király úrnak, bírói ítélettel a megérdemelt büntetés alá essenek).⁶⁷ Az *excommunicatio* eszközével, vagyis vallási jellegű büntetéssel fenyegetés nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy a tényállásban a király az egyházi javakat is oltalom alá vonja. E mellékbüntetés a szentségekben való részesedés lehetőségének elvesztése mellett a felperesi perképeség elvesztését is jelenti,⁶⁸ a legmagasabb egyházi méltóságok egybehangzó akarata azonban kegyelmet biztosíthat alóla. A bűncselekmény jellege mellett (tudniillik hogy királyi javakat elfoglalni bárkinek nem volt lehetősége), a kalocsai érsek és valamennyi püspök együttes fellépésének előírása is azt jelzi, hogy az ilyen deliktum elkövetői jellemzően valamiféle hatalommal rendelkező, fontos személyek lehettek. Az ismertetett hűtlenségi cselekmények azonban természetesen maguk után vonják a vagyonkobzást is: „*possessionibus tamen omnibus, ipso facto privati, deducta repensione dampnorum per tales illatorum, et eis quibus intulerunt assignatis uel adiudicatis, cetera possessionum partes in manus Regias deuoluantur*” (minden vagyonuktól pedig

⁶⁵ Decreta Regni 47. o.

⁶⁶ Decreta Regni 47. o.

⁶⁷ Decreta Regni 47. o.

⁶⁸ Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. MTA, Budapest, 1899. 165. o.

cselekményük okán fosszák meg őket, és az általuk okozott károk megtérítésének levonásával, és azoknak adva és ítélve, akiknek kárt okoztak, jószágaik maradék részei a király kezére szálljanak).⁶⁹ Szent István második dekrétumával ellentétben pedig, amely kimondja, hogy a bűnös személy ártatlan fiaitól ne vegyék el az ő részüket, III. András törvénye szigorúbb szabályt tartalmaz a nemesek estében: „*heredes eorundem propter excessus parentum legitima parte hereditatis denudati inter nobiles non debeant computari et ab actibus nobilium atque ab aditu curie regis exclusi maneant ab omnibus actibus legitime alieni*” (ugyanezek örökösei a szülői véték miatt törvényes örökrészüktől megfosztva ne számoltassanak a nemesek között, és a nemesi jogok gyakorlásából, valamint a királyi udvarba bejárás jogából kizárva maradjanak, minden joguktól törvényesen megfosztva).⁷⁰ E változás és a korábban bemutatott mellékbüntetés (*excommunicatio*) megjelenésének hátterében az áll, hogy az Árpád-kor végére a hűtlenség miatti fő- és jószágvesztésből a fővesztést egyre többször nem hajtották végre. Ahogy Párniczky fogalmaz, a hűtlenségi esetekben „a büntetés szabály szerint a halál és vagyonkobzás, a király azonban gyakran megelégszik a vagyonbüntetéssel, és a bűnös életét mások közbenjárására vagy anélkül is, kegyelemből meghagyja”.⁷¹ Ez lehetővé tette a *confiscatio* mellett más (a fővesztésnél enyhébb) büntetések végrehajtását, ugyanakkor emelte is a vagyonkobzás jelentőségét az élet meghagyásáért cserébe.

Az 1298. évi dekrétum 2. artikulusának első mondata szintén egy, a XIII. század végén vélhetően gyakori probléma orvosolására szolgáló kötelezettséget ír elő: „*item munitiones et castella de nouo absque licentia domini regis, uel que fuerint tales, de quibus detrimenta inferuntur, uel in posterum inferri praesumerentur, aut etiam quibus proprie possessiones non sufficiunt, minores etiam super ecclesias et monasteria facte sine dilatione omni deleantur*” (hasonlóképpen a király úr engedélye nélkül újonnan emelt erődöket és várakat, vagy azokat, amelyekkel károkat okoztak vagy a jövőben vélhetően okoznának, továbbá amelyek senki birtokában nem állnak, úgyszintén a templomok vagy monostorok fölé emelt kisebbeket, mindenféle késedelem nélkül le kell rombolni).⁷² Ez után olvasható a kötelezettség elmulasztásának következménye, amely visszautal az 1. artikulus rendelkezésére: „*que si destructa non fuerint, detentores earundem munitionum sententiam excommunicationis ex nunc latam incurrant*” (amelyeket ha le nem rombolnak, ugyanezen erődök bírlalói a most megállapított kiközösítés büntetése alá essenek). Az *excommunicatio* mellett azonban itt is

⁶⁹ Decreta Regni 47. o.

⁷⁰ Decreta Regni 47. o.

⁷¹ Párniczky: i.m. 54. o.

⁷² Decreta Regni 47. o.

megjelenik a vagyonkobzás: „*et nichilominus per dominum regem, ubi idem processerit, in regno, uel per palatinum reperte fuerint per quos dicte munitiones constructe fuerunt in ius regium deouluantur nulla redemptione uel commutatione recepta*” (és nem kevésbé, amerre az országban járnak, a király úr vagy a nádor által feltaláltatnak azok, akik által a mondott erődök emeltettek, a király jogára szálljanak minden megváltás vagy elcserélés nélkül).⁷³ Minthogy ez a rendelkezés nem az erődökre, hanem azok bírlalóira vonatkozik, ezek minden vagyona száll a királyra. Ezt támasztja alá a dekrétum következő mondata, amely a konfiskált vagyonból mégis kiemeli azt, ami másokat illet: „*Que vero fuerunt aliorum, veris et propriis dominis restituantur.*” (Ami pedig másoké, adasson vissza saját és valódi urának).⁷⁴ Kristó Gyula hangsúlyozza, hogy az 1298. évi dekrétum említett rendelkezései elsősorban a bárók ellen irányultak, a gyakorlatban azonban nem tudtak megvalósulni; a lassan kialakuló tartományuraság ugyanis „szükségszerűen került szembe a királyi hatalommal”.⁷⁵

5.2 A szokásjog és a joggyakorlat

A hűtlenség miatti vagyonkobzást érintő rendelkezéseket tartalmazó Árpád-kori dekrétumok vizsgálata után természetesen a szokásjogot is meg kell vizsgálni, erre pedig a bírói gyakorlat, az egyes ügyekben fennmaradt oklevelek áttekintésével kerülhet sor. Előjáróban feltétlenül meg kell jegyezni a következőket. Először is, a *confiscatio* intézményéhez kapcsolódó első oklevelek az 1222-es Aranybulla keletkezése előtti évekből maradtak fenn.⁷⁶ Ez nem meglepő, hiszen csak III. Béla választotta el egymástól a királyi kápolnát és a „királyi írószervet”, létrehozva a közvetlenül az uralkodótól függő királyi kancelláriát, a XII. század nyolcvanas éveiben.⁷⁷ Ezáltal pedig rendkívüli mértékben nőtt a kiadott királyi oklevelek száma.⁷⁸ Másodszor, a középkori szokásjog a főszabály mellett ismer kivételeket, így egy-egy az általánostól eltérő tartalmú levél alapján nem lehet azt kimondani, hogy a gyakorlat ellentmondó lenne.⁷⁹ Továbbá, különösen a IV. Béla uralkodása alatti praxisban nagy számban van jelen a kialakult szabályok gépies alkalmazása mellett e szabályok részletesebb kifejtése, szabatosabb megfogalmazása, kiegészítése vagy éppen megszorítása.⁸⁰ Végül, ahogy arról korábban már szó volt, a királyi jogalkotás is figyelemmel volt a gyakorlatra,

⁷³ Decreta Regni 47-48. o.

⁷⁴ Decreta Regni 48. o.

⁷⁵ Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 272-273. o.

⁷⁶ Párniczky: 32. o.

⁷⁷ Kristó: i.m. 181-182. o.

⁷⁸ Kristó: i.m. 182-183. o.

⁷⁹ Párniczky: i.m. 48. o.

⁸⁰ Párniczky: i.m. 49. o.

ennek is köszönhető, hogy az Árpád-kor végén „a *ius regium* és a *nota infidelitatis* tekintetében az írott jog és a szokásjog megegyezett egymással”.⁸¹

5.2.1 Ismertebb hűtlenségi ügyek az Árpád-korban

Mivel az Árpád-korból több tucat olyan oklevél maradt fenn, amely a hűtlenség miatti vagyonkobzást elrendelő ítéletet vagy birtokadományozással összefüggésben ilyen ítéletre irányuló közvetlen utalást tartalmaz, valamiféle szisztéma alapján érdemes vizsgálni a forrásokat. A hűtlenségi cselekmények sokfélesége, valamint az oklevelek e tárgy szerinti, illetve keletkezési időbeni eloszlásának egyenetlensége a pusztán tárgy (hűtlenségi cselekmény típusa) vagy (keletkezési) idő alapján történő vizsgálathoz képest másféle módszert kíván, és egyben tesz lehetővé. Az *infidelitas* ugyanis egyfelől rendkívül súlyos deliktumokat ölel fel, másfelől, jellegéből adódóan elkövetői oldalon egy meglehetősen jól körülhatárolható személyi kör tagjai jelenhetnek meg. Ennek köszönhetően már e korai történelmünkben ismertek egyes magas tisztséget viselt előkelők hűtlenségi ügyei.

Az Árpád-kor kétségkívül legtöbbet emlegetett (és a szépirodalom által is feldolgozott) hűtlenségi esete II. András feleségének, Gertrúd királynénak (és kíséretének) a megölése 1213-ban. A deliktum kapcsán Bór⁸² (más forrás szerint Bár-Kalán)⁸³ nembeli Bánk neve a legismertebb. Ennek indoka feltehetőleg az, hogy Bánk a XIII. század elején több jelentős tisztséget is betöltött, előbb Horvátország és Szlavónia bánja, majd a királynéi udvar ispánja, később nádor, ismét bán, végül országbíró volt, közben pedig több ispánságot viselt (például nádorsága idején a pozsonyit).⁸⁴ Bánk mellett azonban több neves résztvevője is volt az összeesküvésnek, mint Bánk veje Simon ispán, Töre (Gurwey) fia Péter csanádi ispán vagy Kácsik (Kacsics)⁸⁵ nembeli Mihály vajda és fivére Simon bán.⁸⁶ A merénylet hátterében az állt, hogy II. András különböző kegyekben részesítette a meráni-németeket, mindenekelőtt a királyné öccsét, Bertholdot.⁸⁷ Ahogy Pauler Gyula fogalmaz e konfliktus elemzésénél: „András családi boldogsága nem volt javára az országnak”.⁸⁸ Ám a királynéra halálos csapást mérő Péter ispán, valamint Simon bán megbüntetése után „vége is volt András erejének”,

⁸¹ Párniczky: i.m. 64. o.

⁸² Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet II. A rendiség kialakulásának kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. 73. o.

⁸³ Béli: i.m. 2011. 64. o.

⁸⁴ Hóman-Szekfű: i.m. 48. o. (táblázat)

⁸⁵ Kristó: i.m. 205. o.

⁸⁶ Hóman-Szekfű: i.m. 73. o.

⁸⁷ Kristó: i.m. 205. o.

⁸⁸ Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt II. Atheneum, Budapest, 1899. 41. o.

Bánk például tisztségétől való rövid megfosztása után is megtartotta helyét az ország nagyjai között. Pétert egyébiránt, legalábbis úgy tartják, András király „első felindulásból” karóba húzatta, így az ő ügyében írásos forrás nem maradhatott fenn.⁸⁹ Mindeközben mások, akik András oldalán álltak, érdemeket szereztek a konfliktus kapcsán, mint Misca vasvári ispán.⁹⁰ Bánkot és Kácsik Simont végül csak András fia (a későbbi IV.) Béla büntette jószágvesztéssel, noha tettük „súlyosabb büntetést érdemelt volna”.⁹¹

Nem egyértelmű, hogy a királynő elleni merényletben valóban volt-e szerepe Merániai János esztergomi érseknek, ahogy azt a XIII. század közepén beszélték.⁹² Neki tulajdonítanak ugyanis Albericus korabeli történetíró nyomán egy latin nyelven írt levelet, amelynek a központoszástól függően két ellentétes jelentése lehet: „*Reginam occidere nolite timere bonum est, si omnes consentiunt ego non contradico.*” (A királynőt megölni nem kell félnetek, jó lesz, ha mindnyájan beleegyeztek, én nem ellenzem.) vagy (A királynőt megölni nem kell, félnetek jó lesz, ha mindnyájan beleegyeztek, én nem, ellenzem.). Az érsek érintettségét nem zárja ki, de megkérdőjelezi az a tény, hogy a merényletet követően még tíz éven keresztül viselhette tisztségét, ellene indult eljárásról pedig a korszakból fennmaradt források nem tesznek említést. Indítéka mindenesetre volt, mert „a király bőkezűségét bírta” ugyan, Berthold befolyásának növekedésével mindenekelőtt az ő hatalma szenvedett csorbát.⁹³

A Gertrúd elleni merénylet következményeiről több korabeli oklevél számol be. II. András 1214-ben elítéli Mihály fivére Simon bánt, mondván, „*crudeliter ac enormiter armatus, una cum suis complicibus, viris sanguinum et dolosis, ad dedecus, et opprobrium coronae regiae conspirantibus, mortis bonae memoriae Gertrudis, dominae reginae [...] particeps exstisset*” (kemény szívvel és roppantul felfegyverkezve vérmes és gonosz társaival a királyi korona gyalázatára és szégyenére szövetkezve a jó emlékü Gertrúd királyné megölésében részt vett).⁹⁴ A büntetés pedig: „*universas eiusdem possessiones decreuimus confiscandas*” (elrendeltük minden jószágának elkobzását).⁹⁵ Ugyanebben az évben a király Misca vasvári ispánnak adományoz „*ob singularem fidem quam erga regem declarauit quando tempore nefandae caedis reginae Gertrudis*” (a páratlan hűség okán, amelyet a király irányában tanúsított Gertrúd királyné gyalázatos meggyilkolásának idején) bizonyos *Zelelgek* nevű

⁸⁹ Pauler: i.m. 53. o.

⁹⁰ Pauler: i.m. II. 53-54. o.

⁹¹ Pauler: i.m. II. 100-101. o.

⁹² Hóman-Szekfü: i.m. 73-74. o.

⁹³ Magyarország története tíz kötetben 1/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (szerk.: Székely György, Bartha Antal) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 1301. o., Pauler: i.m. II. 52. o.

⁹⁴ CD III/1. 152. o.

⁹⁵ CD III/1. 152. o.

földet Zala megyében.⁹⁶ Egy másik forrás tanúsága szerint Misca ispán a zalai Ederics földet kapja, amiért „*mirum in modum mire fidelitatis gloriose*” (csodálatosképpen, a hűség dicséretes csodájára) ugyanennek a konfliktusnak az idején oltalmazta, és atyjához visszajuttatta Béla herceget.⁹⁷ E két oklevél valójában egyaránt Edericsre utal, a korábban említett ugyanis az utóbbinak kivonata, és benne hibás olvasatban szerepel az adományozott helység neve. 1228-ban aztán II. András Dénes tárnokmesternek adományozza a Széplak (Sceplak) és Gyeke (Gyeka) nevű erdélyi helységeket Kolozs megyében, melyekről elmondja, hogy azok korábban Mihály bán fivére Simon bán birtokai voltak, de tőle elkoboztattak: „*uniuersas eiusdem possessiones decreuimus fore confiscandas et ad manus regias merito et legitime deuoluendas*” (ugyanennek minden jószágát elkobozni rendeljük, és méltán és jogszerűen szálljanak a király kezére).⁹⁸ Simon cselekedetét egyébként ez az oklevél szinte szó szerint úgy rögzíti, ahogy az idézett 1214. évi levél.

Mint arról már szó esett, II. András hamar felhagyott Gertrúd gyilkosainak megbüntetésével, fia azonban már ifjabb királyként igyekezett bosszút venni atyja helyett. Béla egy 1229. évi oklevelében kimondja, hogy „*quum quidam pro interfectione maiestatis nostrae in infidelitate essent conuicti, possessiones ipsorum distribuerentur*” (amidőn valaki fenségünk meggyilkolásáért hűtlenségben marasztalódott, birtokai szétosztásra kerülnek),⁹⁹ és tárnokmesterének, a Csák nembeli Botos fia Pócsnak (Pous) adja Kácsik Simon korábbi birtokainak egy részét, Szécsény (Zychan), Géc (Gechey), Rimóc (Rimouch) és Almás (Olmás) falvakat.¹⁰⁰ Ez a forrás ugyan Béla ellen irányuló cselekményről beszél, valójában azonban Gertrúd megölésére utal. Ezt bizonyítja, hogy ugyanez a levél egy másik kódexben közölve már valóban Béla anyjának megölését említi, hivatkozva a korábbi közlés „vastag hibáira”.¹⁰¹

A korábban Péter ispántól II. András által elkobzott jószágokról rendelkezik az az oklevél, amellyel IV. Béla 1237-ben megalapítja a bélakúti (Belafons) apátságot. A király előbb kijelenti: „*quasdam possessiones eidem Ecclesie contulimus perpetuo possidendas, in Comitatu Syrimensi de possessionibus hereditariis quondam Petri filij Gurwey, que sua infidelitate exigente, quia crimen lese Maiestatis matrem nostram occidendo commiserat, ad manus Regias fuerunt deuolute*” (valamely birtokokat ugyanennek az egyháznak adtuk örök

⁹⁶ CD III/1. 151. o.

⁹⁷ ÁÚO VI. 222.

⁹⁸ Hazai okmánytár I-VIII. (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső) Győr, 1865-1873, Budapest, 1876-1891. (a továbbiakban: HO) VI. 20. o.

⁹⁹ CD III/2. 193. o.

¹⁰⁰ Pauler: i.m. II. 101. o.

¹⁰¹ HO VIII. 25. o.

birtoklásra Szerém megyében bizonyos Töre fia Péter öröklött birtokaiból, amelyeket hűtlenségével elveszített, mivel anyánk megölésével felségsértést követett el, és amelyek a király kezére szálltak).¹⁰² Később hozzáteszi: „*pro remedio anime karissime matris nostre omnes possessiones prefati Petri [...] Dei Ecclesiis conferri ydoneum extitisset rationabiliter*” (ésszerűen illő volt legkedvesebb anyánk lelkének üdvéért az előbb mondott Péter minden birtokát Isten egyházának adni).¹⁰³ Itt jelenik meg tehát a hűtlenség egyik új eseteként a felségsértés megnevezése, vagyis a *crimen lese maiestatis*.¹⁰⁴ Ennek hiányában a királyné személye elleni támadás legfeljebb a király személye elleni offenzió körében minősülhetne hűtlenségnek, ami a fogalom túlzottan tág értelmezését kívánná meg.

Bánk elkobzott birtokaira először IV. Bélának egy 1240. évi oklevelében találunk utalást, amikor Gecse fia Gecse (Geche) barsi ispán megkapja a Gortva (*Guerthoa*) és Csoma (*Chama*) nevű földeket Gömör megyében. Ebben a dokumentumban a király elmondja, hogy „*cum Bancu quondam banus pro crimine lese maiestatis in necem enim karissime matris nostre conspirauerat, uniuersas possessiones suas [...] per sentenciam [...] amisisset*” (mivel Bánk egykori bán felségsértés miatt, tudniillik legdrágább anyánk megölésére szervezkedett, minden birtokát ítélettel elvesztette).¹⁰⁵ Béla arra is utal, hogy Bánk tette nagyobb bosszúra lett volna érdemes (*maiori digna fuerant ulcione*), a büntetést pedig a közvélekedés által felhozottnak mondja (*quam contra ipsum ratio communis inferebat*).¹⁰⁶ 1262-ben aztán a bulgáriai és más hadjáratokban tanúsított hűségéért és Miklós nevű fivére elvesztéséért Benedek fia Mersének adja a *Scinefalua* (Szinye) nevű földet Sáros¹⁰⁷ megyében, amely földet így jellemez: „*quae a Bank bano infideli nostro ad nos fuerat deuoluta*” (amely a hozzánk hűtlen Bánk bántól szállott miránk).¹⁰⁸ Végül, a Gertrúd meggyilkolását követő vagyonmozgásokra még IV. László 1277. évi oklevelében is találunk utalást, amikor a király Tomaj nembeli Dénes egykori nádor fiainak adományozza a Nógrád megyei Losoncot (*Lusunch*) és más birtokokat, amelyeket korábban a királyné elleni merénylettel megvalósított felségsértés gyalázata miatt (*propter crimen lese maiestatis flagicium*), az efféle sérelem és megvalósított hűtlenség okán (*propter delictum et perpetrata infidelitatem*), nyilvánvaló hűtlenség következtében (*super infidelitatem manifestam*) koboztak el).¹⁰⁹

¹⁰² ÁÚO VII. 18.

¹⁰³ ÁÚO VII. 18.

¹⁰⁴ Párniczky: i.m. 54. o.

¹⁰⁵ HO VIII. 35. o.

¹⁰⁶ HO VIII. 35. o.

¹⁰⁷ Az oklevél átirata tévesen Újvár megyét említi.

¹⁰⁸ CD IV/3. 60. o.

¹⁰⁹ HO VII. 164. o.

Bánk bánhoz hasonlóan a maga korában több jelentős tisztséget is betöltött Kemény fia Lőrinc, valamint Gutkeled nembeli Joakim, akiknek története egy ponton összekapcsolódik, így ehelyütt egyszerre kerülnek bemutatásra.

Kemény fia Lőrinc számos ispánság viselése mellett IV. Béla uralkodása idején királyi lovászmester, majd országbíró, végül nádor, V. István és IV. László alatt rövid ideig ismét nádor volt.¹¹⁰ Lőrinc neve többször is felmerül a vagyonkobzásról (vagy ezt követő birtokadományozásról) beszámoló korabeli oklevelekben. A királyi kettős hatalom korában például, 1267-ben István ifjabb király levele arról tanúskodik, hogy amikor három évvel korábban az ifjabb király seregével Fekete-halom várába vonult (*cum claustra Castri Fekete-holm adiissemus*), Hontpázmány nembeli Iván fia András az ostromló csapat kapitányát, István és az övéi nagyobb ellenségét, magát Kemény fia Lőrincet elfogta és István elé vitte (*ispum Laurentium filium Kemeny, capitaneum dicti exercitus [...] maiorem inimicum nostrum et nostrorum, captum [...] ad nos duxit*).¹¹¹ András ajtónállómester ezért és más cselekedeteiért Istvántól megkapott bizonyos *Aranylabu Barth* (Pétervárad) nevű földet, amelyet az ifjabb király korábban a kun Bachkoldának (*Batsholda*) adományozott, majd „*a filiis ipsius propter infidelitates ipsorum, quas iidem persequentes nos et nostros commiserunt manifesto: quia ad praeceptum parentum scilicet Belae IV. et Mariae Reginae, contra nos insurrexerant, mouentes exercitum nos fuerunt insecuti*” (fiaitól hűtlenségeik miatt, melyeket ugyanezek nyilvánvalóan elkövettek minket és a mieinket üldözték, mivel szüleink, tudniillik IV. Béla és Mária Királyné parancsára felkeltek ellenünk, hadjáratot indítva üldöztek minket) elkobzott.¹¹² Pétervárad kapcsán azonban István ifjabb király oklevele megemlíti egy további érdekességet: „*[...] quae fuit Petri comitis filii Turey, quae ab eodem propter notam infidelitatis suae manifestam, quae nota toti etiam regno fuit alienata et ad manus nostras deuoluta*” (ami Töre fia Péter ispáné volt, ami tőle hűtlenségének nyilvánvaló bélyege miatt, amely bélyeg az egész ország ellen is volt, el lett idegenítve és a mi kezünkre szállt).¹¹³ Pétervárad tehát történelmi távlatokban rövid időn belül kétszer szállt a koronára hűtlenség miatt. E ponton ugyanakkor Kemény fia Lőrinc története távolról összekapcsolódik Gertrúd királyné megölésének korábban bemutatott történetével is.

A fenti esetben tehát Kemény fia Lőrinc még IV. Bélát szolgálta annak fiával, a majdani V. Istvánnal szemben, Béla halála után azonban (Ákos nembeli Ernye országbíróval és Pok

¹¹⁰ Hóman-Szekfű: i.m. 128. o. (táblázat), illetve 175. o. (táblázat)

¹¹¹ CD IV/3. 407. o.

¹¹² CD IV/3. 407. o.

¹¹³ CD IV/3. 407. o.

Móric tárnokmesterrel együtt) hűséget fogadott az új királynak.¹¹⁴ 1272-ben aztán, amikor Mojs fia Mojs nádort Gutkeled nembeli Joakim helyére bánná nevezte ki István, Lőrinc lett az új nádor.¹¹⁵ Ennek háttérében azt állt, hogy István felesége, (Kun) Erzsébet királyné, aki Gertrúd királynéhez hasonlóan növelni kívánta saját hatalmát,¹¹⁶ egy alkalommal Gutkeled nembeli Joakim bánnal elraboltatta apja mellől László herceget.¹¹⁷ Egy évvel később azonban (tehát már V. István halála után), amikor a Lászlót nevelő (és saját anyja ellen hangoló) Joakim Héder nembeli Kőszegi Henrikkel szövetségbe lépve végleg az országot fia nevében ténylegesen kormányzó királyné ellen fordult, Erzsébet kénytelen volt néhai férjének, Istvánnak a híveire támaszkodni. Így kapta meg ismét, immár harmadik alkalommal a nádori tisztséget Kemény fia Lőrinc.¹¹⁸

Gutkeled nembeli Joakim tehát V. István uralkodása alatt a fentiekben leírt hűtlenségéig a horvát-szlavón báni, István halála után több megszakítással éveken keresztül a tárnokmesteri, majd 1276-1277 között rövid időre ismét a báni tisztséget viselte.¹¹⁹ László herceg elrablása miatt ugyan elveszítette a báni méltóságot, V. István halála és László nevében Erzsébet kormányzása azonban a további büntetések alóli mentességet, sőt, a hatalomba való visszakerülést is lehetővé tette számára.

1274 elején, amikor tehát az egymással megbékélő IV. László és Kun Erzsébet a királyi hatalmat mindinkább gyengíteni kívánó Kőszegi Henrikkel, Gutkeled Joakimmal és azok szövetségeseivel szemben fel kívántak lépni, László is kénytelen volt elnyerni anyja (és elődei) híveinek, többek között Kemény fia Lőrincnek a bizalmát. Ezért aztán egy terjedelmes oklevelében először a következőket rendeli: „*baronum consilio mediante cum eadem domina Regina matre nostra karissima sub certis condicionibus ad pacis et concordie deuenimus vnionem*” (báróink tanácsának közbenjárására ugyanezzel a királyné úrnővel, legdrágább anyánkkal bizonyos feltételek alatt a béke és egyetértés szövetségére léptünk), „*vt possessiones baronum, nobilium, et generaliter quorumcumque pretextu guerrarum huiusmodi recepte, reddi et restitui debeant, et dampna data indempniter restaurari*” (hogy a bárók, nemesek és általában mindenki mások birtokait, melyek a korábban mondott harcokban elvették, vissza kell adni és állítani, és az okozott károkat megtérítő módon helyre kell állítani).¹²⁰ Az említett harcok egyébként az 1270-es évek elején lezajlott hatalmi

¹¹⁴ Hóman-Szekfű: i.m. 172. o.

¹¹⁵ Hóman-Szekfű: i.m. 175. o.

¹¹⁶ Hóman-Szekfű: i.m. 206. o.

¹¹⁷ Pauler: i.m. II. 301-302. o.

¹¹⁸ Hóman-Szekfű: i.m. 211-212. o.

¹¹⁹ Hóman-Szekfű: i.m. 175. o. (táblázat)

¹²⁰ ÁÚO XII. 95.

viszályokra utalnak, ahogy ezt az oklevél arenga-szövege részletezi.¹²¹ Ugyanez a levél később, a mondottaknak megfelelően, rendelkezik arról, hogy Kemény fia Lőrinc ispán hűségéért kapja vissza korábbi birtokát: „*Licet itaque Comes Laurencius filius Kemen, dilectus et fidelis Baro noster, qui [...] ea uice se et filios suos coactus ad partem transtulerat predictae matris nostre, et ob hoc possessio ipsius Vyhel uocata [...] per nos recepte, quia tamen ad reformationem ipsius concordie comperimus eundem Comitem Lauencium pre omnibus alijs Baronibus tunc eidem matri nostre adherentibus efficaciter laborasse, commendate probitatis sue fidam fidem declarando, [...] iam dictam possessionem Vyhel cum suis vtilitatibus omnibus et pertinencijs vniuersis eidem Comite Laurencio, et per eum filijs suis, filiorumque suorum in posterum successoribus reddidimus et restituimus eo iure et plenitudine, in quibus prius eam rite noscitur possedisse.*” (Tetszett ennél fogva, hogy Kemény fia Lőrinc ispánnak, kegyelt és hű bárónknak, aki helyettesével és fiaival egykor az előbb mondott anyánk pártjára állt, és ezért Újhely nevű birtoka általunk elvétel; mivel pedig a mondott egyezés megkötése érdekében ugyanezen anyánk hatékony segítségére sietni és ténykedni láttuk minden más bárónk előtt ugyanezt a Lőrinc ispánt, becsületességének felajánlásával megmutatva megbízható hűségét; a mondott Újhely birtokot minden hasznával és minden tartozékával ugyanennek a Lőrinc ispánnak, és általa fiainak és fiai leszármazóinak a jövőben, visszaadtuk és visszaállítottuk azzal a joggal és teljességgel, amelyben korábban ugyanazt megfelelően birtokolni ismertük).¹²² Az oklevélből az is kiderül, hogy Vyhel nem más, mint a Trencsén megyei Vág mellett fekvő Újhely (Vág-Újhely), az örökös birtoklásra és Lőrinc leszármazóira történő utalás pedig a korban szokásos birtokadományozási formula. László király továbbá arról is megemlékezik, hogy Kemény fia Lőrinc, jóllehet 1274-ben már csak ispánnak nevezik, korábban más tisztségeket is viselt: „*temporibus predecessorum nostrorum, aui nostri uidelicet et patris piarum recordacionum Regum Hungarie illustrium, Palatinatum et maiores Regni honores laudabiliter obtinuit,*” (elődeinknek, tudniillik nagyapánknak és atyánknak, Magyarország jó emlékü és kiváló királyainak idején a nádorságot és az ország nagyobb tisztségeit dicséretesen viselte).¹²³

Az 1274 második felében keletkezett oklevelek aztán arról tanúskodnak, hogy Gutkeled nembeli Joakim V. István halálát követően sem hagyott fel a királyi család tagjainak fogságba ejtésével, elrablásával. Miután a hatalomból többször kiszorított majd oda visszafogadott Joakimot 1274 júniusában megfosztották tárnokmesteri tisztségétől, Kőszegi Henrikkel

¹²¹ Az arenga-szöveg az oklevelek érdemi rendelkezéseit megelőző, általában valamilyen filozófiai mondanivalót tartalmazó, gyakran korábbi történelmi eseményekre is utaló része.

¹²² ÁÚO XII. 95.

¹²³ ÁÚO XII. 95.

szövetkezve fogságba ejtette IV. Lászlót és Kun Erzsébetet.¹²⁴ Ezt követően, amikor Csák nembeli Péter vezetésével Joakim ellenlábasai kiszabadították a királyt és anyját, az egykori bán László király fivérét, András herceget rabolta el, hogy magával vigye a Dráván túlra. Csák Péter és Aba nembeli Péter fia Lőrinc ispán vezetésével azonban a királyi-anyakirálynéi sereg Bökénysomlyónál (ma: Polgárdi) legyőzte Joakim és Henrik csapatait, Henrik a csatában életét vesztette, Joakim pedig elmenekült.¹²⁵ A csatában szerzett érdemeiért Aba nembeli Péter fia Lőrinc ispán több birtokot is kapott IV. Lászlótól még ugyanebben az évben, amely javak a legyőzött ellenségek hűtlensége folytán szálltak a királyra. Megkapta egyrészt Lőrinc ispán a Zemplén megyei Málca (*Malcha*) nevű birtokot, „*que possessio et utilitates eiusdem antedictae, per infidelitatem et crimen lese maiestatis, quam et quod magister Iouachinus in traducendo ducem Andream, fratrem nostrum carissimum in nostram, et regno nostri iniuriam, ad manus nostras regias fuerunt legitime deuolute*” (amely birtok és előbb mondott hasznai hűtlenség és felségsértés büntette miatt, amit és amelyet Joakim mester András herceg, legdrágább fivérünk elvitelében a mi és országunk sérelmére megvalósított, királyi kezeinkre szállt törvényesen).¹²⁶ Másrészt, szerzett érdemeiért „*specialiter autem in conflictu, quem cum Henrico, Joachino et alijs eorum sequacibus, Regni nostri infidelibus, qui collectis suis complicibus, vexillis eleuatis contra Coronam Regiam ausu temerario uenire attemptauerant, pugnaturi apud montem Bukensomla vocatum habuimus*” (különösen pedig a harcban, amelyet a Bökénysomlyónak mondott hegynél vívtunk Henrik, Joakim és az ő követőik, országunk hűtlenjei ellen, akik társaikat összegyűjtve, zászlót emelve a királyi korona ellen, meggondolatlan merészségre vetemedtek),¹²⁷ megkapta a Vasvár (ma: Vas) megyei Szentmihály (ma: Vasszentmihály) birtokot: „*quandam possessionem Scenmihal vocatam, in Comitatu Ferei Castri existentem, quam idem Comes Laurencius olim ex collacione Regia possidebat, et postmodum ab eodem fuerat indebite alienata, reddidimus et restituimus eidem Comiti Laurencio [...] prout idem primitus dinoscitur tenuisse*” (bizonyos Vasvár megyében lévő Szentmihály nevű birtokot, amelyet ugyanez a Lőrinc ispán birtokolt egykor királyi adományként, és amelyet tőle később érdemtelenül idegenítettek el, visszaadtunk és visszaállítottunk ugyanennek a Lőrinc ispánnak, miként korábban általunk ismert módon bírta).¹²⁸

¹²⁴ Pauler: i.m. II. 315-316. o.

¹²⁵ Pauler: i.m. II. 316. o.

¹²⁶ CD V/2. 206. o.

¹²⁷ ÁÚO XII. 90.

¹²⁸ ÁÚO XII. 90.

Érdemeiért, különösen a hűtlen Kőszegi Henrik megöléséért, Csák nembeli Pétert is megjutalmazta IV. László egy 1274. évi levele szerint. A dokumentum Csák Péter és fivére, Máté Feketehalomnál tanúsított hűségéért még 1273-ban kapott adományát¹²⁹ erősíti meg újként, mondván: „*nos itaque eiusdem Magistri Petri justis petitionibus annuentes, gestantesque coram nostre Maiestatis oculis inconcussam fidelitatem suam et gratum obsequium, quod nobis specialiter eotum exhibuit, quando nos et domina Regina, mater nostra charissima, per Henricum Banum et alios sibi adherentes; Corone Regie utique infideles, detenti fuimus apud Budam, ac demum [...] Henricus Banus per sepe dictum magistrum Petrum in prelio victus vitam finivit ignominiose in infidelitate manifesta, collacionem eandem [...] confirmamus*” (mi pedig ugyanennek a Péter mesternek jogos kérését jóváhagyva és fenségünk szemei előtt tartva rendületlen hűségét és kegyes engedelmességét, amelyet nekünk különösen akkor tanúsított, amikor mi és a királyné úrnő, legdrágább anyánk Henrik bán és más őhöz tartozók által, akik mindenesetre a királyi koronához hűtlenek voltak, Budánál elfogattunk, és végül Henrik bán a többször mondott Péter mester által harcban életét vesztette szégyenletesen, nyilvánvaló hűtlenségben; ugyanezt az adományt megerősítettük).¹³⁰

Szintén 1274-ben kapja meg Herránd, a királyné főtálnoka hűséges és alázatos szolgálataiért (*commendabilem fidelitatem et garta obsequia*) a Vasvár megyei királyi íjászok birtokát és minden más jogát (*totam terram, et omnia alia jura*). A királyi íjászok azért veszítették el birtokaikat, mert nyilvánvaló hűtlenséget és felségsértést követtek el (*infidelitatem manifestam, et crimen lese maiestatis commiserunt*), amikor Henrik egykori szlavón bánnal a király és koronája ellen felléptek és a cseh királlyal szövetkeztek, illetve amikor a cseh király embereivel együtt az országra törtek (*quia nacta temporis occasione cum hominibus Regis Bohemie se prodicionaliter immisscentes uastus fecerunt plurimos infra terminos Regni nostri*).¹³¹ Érdekessége ennek az oklevélnek, hogy noha elsősorban Herránd adományáról szól, IV. László részletesen leírja a hűtlen királyi íjászok büntetését is: „*nos eosdem sagittarios a gracia nostre et fauore Regio propter tante infidelitatis notam finaliter excludentes, priuauimus eosdem in perpetuam infidelitatis ipsorum ignominiam terris eorum cultis et incultis, siluis, pratis, nemoribus, et omnibus alijs iuribus, que ante tempus huiusmodi infidelitatis commisse in Comitatu Castri Ferrei tenuerunt, sine spe ad illam vllo vnquam tempore redeundi*” (mi, ugyanezeket az íjászokat kegyelmünkől és az ország

¹²⁹ ÁÚO IV. 9.

¹³⁰ ÁÚO IV. 9., IV. 17., IX. 40. és IX. 41.

¹³¹ ÁÚO XII. 102.

kegyeiből a hűtlenség ilyen bélyege miatt végleg kizárva, hűtlenségük örök gyalázatában megfosztottuk őket művelt és műveletlen földeiktől, eredőiktől, kaszálóiktól, legelőiktől és minden más joguktól, amelyeket efféle hűtlenségük elkövetését megelőzően Vasvár megyében bírtak, a nékik bármikor történő visszaadás reménye nélkül).

Gutkeled nembeli Joakim története végül különös módon zárul egy 1286-ban adott királyi levél tanúsága szerint. Ebben ugyanis IV. László azt tudatja: „*nos intellexisse, quod Ladislaus, et Stephanus frater eiusdem, tacita ueritate, non ex consensu, nec ex conniuencia nostra litteras nostras priuilegiales recepissent super eo, quod Magister Joachinus in infidelitate perpetrata fuisset interemptus*” (felismertük, hogy László és ennek fivére, István az igazság elhallgatásával, beleegyezésünk és engedélyünk nélkül szerezték meg kiváltságlevelünket afelől, hogy Joachim mester hűtlenség megvalósítása miatt megölessen).¹³² Ezért aztán a király a következőképpen rendelkezik: „*unde cum idem Magister Joachinus nullam infidelitatem contra nostram Maiestatem commiserit [...] uolumus, quod omnia priuilegia nostra et littere nostre, si que super huiusmodi facto contra dictum Magistrum Joachinum processerint, cassentur, et vbicunque fuerint presentate, uires nun habeant, sed penitus pro irritis et cassis habeantur*” (miután ugyanez a Joachim mester a mi fenségünk ellen semmilyen hűtlenséget nem követett el, akarjuk, hogy minden kiváltságunk és levelünk, amelyek ha ilyesféle tettek miatt a mondott Joachim mester ellen irányultak, visszavonassanak, és akárhol mutatják be őket, erejük ne legyen, hanem teljesen érvénytelennek és visszavontnak tekintsék őket).¹³³ Mitöbb, László király Joakim hűségét is hangsúlyozza két ízben. Először: „*semper nostre Maiestati studuit multipliciter suis meritoriis seruicijs complacere*” (sokféle szolgálatainak érdemeivel mindenkor fenségünknek kívánt tetszeni), másodszor pedig: „*quia dictus Magister Joachinus pro fidelitate Corone Regie debita per suos emulos extitit interemptus*” (mivel a mondott Joachim mester az ország koronája iránti hűsége miatt ellenségei által megöletett).¹³⁴ Gutkeled nembeli Joakim ismételt királyi kegyekbe fogadásának, aminek keretében visszakapta a horvát-szlavón báni méltóságot is, oka egyébként az volt, hogy a halálát (1277) megelőző években szembefordult az ország ellenségével, a cseh királlyal. Ennek hátterében azonban valójában nem az ország védelme állt, hanem az, hogy Joakim a csehek másik ellenségétől, a német Rudolf német királytól várta saját hatalmának támogatását.¹³⁵

¹³² ÁÚO IX. 316.

¹³³ ÁÚO IX. 316.

¹³⁴ ÁÚO IX. 316.

¹³⁵ Pauler: i.m. II. 318-324. o.

A fenti ügyek lehetővé teszik, hogy levonjunk bizonyos következtetéseket a hűtlenség miatti vagyonkobzás Árpád-kori történetével kapcsolatban. Láthattuk mindenekelőtt, hogy az oklevelekben a hűtlenség tipikusan az alattvalói hűséggel szembeállítva jelenik meg. Ennek ékes példája az, amikor a király a hűtlenektől elvett birtokokat a hű szolgálataiért valaki másnak adományozza. Az adományozásról rendelkező levelek ugyanis tipikusan megjelölik, hogy az adományozott birtok milyen módon szállt a király kezére, ennek pedig a király öröklése (ami szintén a *ius regium* eleme) melletti másik leggyakoribb jogcíme a *confiscatio*. Más esetekben az arenga-szövegben jelenik meg a hű szolgálat és a hűtlenség szembeállítása. Az is kiolvasható Bánk, Joakim és Kemény fia Lőrinc ügyeiből, hogy a hűtlenségi esetek tipikusan a társadalmi elit, az ispánok és más tisztviselők körében jelenik meg. Ennek oka egyrészt az, hogy ők élnek és tevékenykednek a király közelében, másrészt, hogy ők rendelkeznek kellő vagyonnal és tekintéllyel példának okáért ahhoz, hogy saját hadat vagy (esetleg idegen uralkodót is bevonva) szövetséget állítsanak a király ellen. Mind Bánk, mind Joakim és Kőszegi Henrik esete azt mutatja, hogy a hűtlenség gyakran (sőt, talán általában) nem egyetlen személy elszigetelt lázadása, hanem személyek, csoportok egymásba fonódó cselekménysorozata. Végül megállapíthatjuk azt is, hogy a XIII. század végére, amikor a királyi hatalommal szemben mindinkább megerősödött egyes tisztviselők hatalma, az uralkodó sok esetben már nem képes kellő szigorral fellépni a hűtlen hatalmasokkal szemben. Erre kitűnő példa az, hogy a királyi család tagjait több alkalommal fogságba ejtő Gutkeled nembeli Joakim még élete utolsó perceiben is horvát-szlavón bán lehetett.

5.2.2 Egyéb hűtlenségi ügyek az Árpád-korban

Ahogy azt Párniczky is megállapítja, Szent István korától Szent László és Könyves Kálmán uralkodásáig, a későbbi századokhoz képest egyébként is csekélyebb számú fennmaradt forrás között a korábban bemutatott dekrétumok kivételével, nem található olyan, amely a *ius regium*-ra vonatkozó rendelkezést tartalmazna.¹³⁶ Ez persze nem jelenti automatikusan azt, hogy a XI. században ne történtek volna hűtlenségi esetek, elég, ha arra gondolunk, hogy ebben az időszakban is szép számmal voltak lázadások, vagy éppen a királyi családon belüli viszályok, amelyekben a trónkövetelők támogatói is részt vettek. Egyszerűen arról van szó, hogy a hűtlenségi eseteket vagy nem dokumentálták a később szokásossá vált módon, vagy a keletkezett források a századok során eltűntek, megsemmisültek. Az oklevelek hiányának oka

¹³⁶ Párniczky: i.m. 23-24. o.

azonban nem csak a későbbi kancelláriához hasonló funkciót betöltő szerv hiányában keresendő, hanem vélhetően abban is, hogy az államhatalom kiépítésének és megszilárdításának korában a királyhoz hűtlenek gyakrabban szembesülhettek a király azonnali, kemény bosszújával, úgy, mint később, a XIII. század elején a Gertrúd-merényletet követően a már említett Töre fia Péter.

Kálmán korábban hivatkozott dekrétumait követően egészen az 1222. évi Aranybulla megalkotásáig nem született a *ius regium*-ot szabályozó dekrétum, ebből az időszakból azonban már bővebb okleveles gyakorlat maradt az utókorra.¹³⁷ Míg azonban a királyi birtokadományozást rögzítő oklevelek már a XII. századból nagyobb számban megtalálhatók, a hűtlenségi esteket leíró források csak a XIII. század elejétől kezdve maradtak fenn nagyobb számban. Ennek okai azonosak lehetnek a XI. század kapcsán elmondottakkal.

A XII. századból mindössze azt az 1162. évi oklevelet érdemes kiemelni, amelyben III. István arról számol be, hogy a korábbi soproni várszolgának, Farkasnak adományoz több rétet és malmot Kecöl (*Kacil*), Vica (*Vidza*) és Welen falvakban. Vagyonkobzásról ugyan nem szól az oklevél, az mégis kiolvasható belőle, hogy Farkas azért részesült az adományban, mert „*contra infideles illos, qui castrum illud quod vulgaliter Copuu dicitur oppugnare volebant, fideliter mihi institit, et in super veniens, infidelitatem illorum in serie manifestavit*” (ama hűtlenekkel szemben, akik azt a várat, amelyet közönségesen Kapunak neveznek, el akarták foglalni, hűen mellém állt, és ezenfelül azok hűtlenségét sorban nyilvánvalóvá tette).¹³⁸

A XIII. századból elsőként egy 1220 körül keletkezett különös forrást kell megemlíteni, amelyben megjelenik az *infidelitas* kifejezés. E levélben Miklós nádor és soproni ispán a pannonhalmi apátnak ítélt bizonyos, Zurunca helységben lakó szolgákat, akik „*ab officio eiusdem Ecclesie domino Andrea Rege ultra mare existente contumaciter se retraxisset*” (mikor ugyanennek az egyháznak ura András királlyal a tengerentúlon tartózkodott, kötelességüktől megátalkodottan visszamaradtak), ezért az apát „*Regi de infidelite prememoratorum seruorum querimoniam deposuit*” (a királynak az elmondott szolgák hűtlenségéről panaszkodott).¹³⁹ A nádor végül a szolgákat „*prout ordo exigebat iusticie iuxta infidelitatis eorum meritum condemnando, scilicet nasos ipsorum assos*” (ahogy az igazság rendje megkívánta, hűtlenségük érdeme szerint megítélve, tudniillik orrukat megégetve) az apátnak adta.¹⁴⁰ Az oklevél különössége pedig abban áll, hogy noha az *infidelitas* kifejezéssel jelöli az egyházi szolgáló népek kötelezettségének elmulasztását, itt nem a *ius regium*

¹³⁷ Pániczky: i.m. 30. o.

¹³⁸ Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156-1411. (szerk.: Nagy Imre) Sopron, 1889. 2. o.

¹³⁹ ÁÜO I. 93.

¹⁴⁰ ÁÜO I. 93.

keretében tárgyalandó közjogi hűtlenségről van szó. Ahogy korábban már rögzítésre került, az *infidelitas* gyűjtőfogalmat csak az 1222. évi Aranybulla után kezdik használni.

Időben korábbi, és a közjogi értelemben vett hűtlenségre utal II. András 1210. évi oklevele, amelyben Domald sebenicoi (ma: Sibenik) ispánnak adományoz bizonyos földeket, amiért az ispán elfogta és a király elé vitte annak hűtlenjeit. Az adományozás indoka András szavaival: „*quia cum quidam principes Ungariae iniquum aduersus nos machinantes consilium, in Graeciam ad filios Geyche cartas et nuncios transmisissent, ut et illos in Ungariam uenientes eorum consilio et auxilio adiuti, regnum nostrum usurparent, ipse Domaldus [...] ipsos nuncios, cum iam Spalatum peruenissent, cepit; quos ad nos una cum cartis suis compeditos adduxit*” (mivel amikor Magyarország bizonyos főemberei, méltatlan tervén mesterkedve ellenünk, levelet és követeket küldtek Görögországba Géza fiaihoz, hogy azok Magyarországra jövén az ő tanácsukkal és segedelmükkel foglalják el országunkat, maga Domald a követeket, amikor azok Spalatoba mentek, elfogta, és őket megbéklyózva levelükkel együtt elhozta elének).¹⁴¹ A meg nem nevezett főemberek tehát a hűtlenség egyik legkorábbi, már Szent István által is büntetni rendelt formáját, idegen fegyveres erőnek az országba hívását valósították meg. Az oklevélben említett Géza pedig a korábbi magyar királynak, II. Gézának a fia, III. István és III. Béla öccse, Géza (*Johannész*) herceg.

A Váradi Jegyzék (*Regestrum Varadiense*) egy 1214. évi töredékének tanúsága szerint „*ioubagiones de Zobozlo [...] impetierunt Cotlobam [...] de violenta occupatione terrae castri*” (a szoboszlói várjobbágyok a vár földjének erőszakos elfoglalása miatt perelték Cotlobát).¹⁴² Cotloba azonban elmondja, hogy ugyanezt a földet ő korábban erőszakos cselekedet miatt (*pro aliquo forefacto*) elvesztette, majd királyi kegyelemből visszakapta.¹⁴³ Párniczky ezt az esetet a *ius regium* körébe tartozó vagyonkobzásnál említi, az azonban nem bizonyos, hogy Cotloba erőszakos cselekedete hűtlenség vagy más, esetleg hatalmaskodás volt-e (véltetően utóbbi).

Egy másik korai eset Korláth fia Benedek ügye, aki Imre király vitéze, később, II. András uralkodása idején erdélyi vajda és a Halicsot 1208-ban Igorevics Román legyőzésével elfoglaló seregek parancsnoka,¹⁴⁴ felesége, Tota asszony pedig Gertrúd királyné udvarhölgye volt.¹⁴⁵ Pauler szerint Benedekben „a legnagyobb mértékben egyesültek azok a hibák, amelyekkel a halicsiak már III. Béla korában vádolták a magyarokat: erőszakos volt és a nők

¹⁴¹ CD III/1. 100. o.

¹⁴² Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. (szerk.: Karácsony András, Borovszky Samu) Budapest, 1903. (a továbbiakban: VR) 190. o. Nr. 103. (329.)

¹⁴³ Párniczky: i.m. 32. o.

¹⁴⁴ Magyarország története... 1544. o.

¹⁴⁵ Hóman-Szekfü: i.m. 18-19. o., Pauler: i.m. II. 49. o.

után járt, még apácákat sem kímélt”.¹⁴⁶ 1209-ben Benedeket elűzik Halicsból, majd Szentpétery Imre közlése szerint 1221-ben II. András megfosztja minden birtokától és száműzetésbe küldi (*exilio destinauimus et eundem uniuersis possessionibus spoliauimus*),¹⁴⁷ mondván, Benedek kezdetben „híven szolgálta ugyan nemcsak Imre királyt, hanem őt is, azonban az ilyen nagy urak természete könnyen változik”.¹⁴⁸ Az eset érdekessége, hogy Benedek hűtlensége miatt Tota asszonyt is megfosztották hitbérétől. Ahogy azonban arról korábban szó volt, a hitbér jogi természete miatt kivételt képezett a *confiscatio* alól, így II. András később kénytelen volt visszaadni a vétlen feleség javait.¹⁴⁹

II. András egy 1223. évi oklevelével, mondván „*iustum est et rationi consentaneum, vt infideles et iniquitatis sectatores radicitus euellamus et disperdamus*” (igazságos és a józan ésszel egyező, hogy a hűtleneket elpusztítsuk), bizonyos horvátországi Domaltnak, a király jobbágynak Cserka (*Cerea*) menti birtokát elveszi, és Gergely és István ispánoknak adományozza, mivel Domald a mondott ispánok földjét külfországból behívott férfiakkal csapatot vezetve elpusztította (*viribus exterorum Regnorum requisitis, adducto exercitu deuastauit*), és ezzel hűtlenséget valósított meg.¹⁵⁰ A „horvátországi” és „jobbágynak” kifejezések alapján valószínűsíthető, hogy ez a Domald azonos az említett 1214. évi levélben megjutalmazott személlyel. A hűtlen Domaldot végül Béla herceg győzi le 1224-ben.¹⁵¹

1228 körül keletkezett az a levél, melyben (II. András fia) Kálmán herceg beszámol egy András királyra tartozó ítéletről, melyben Ompud fia Lőrinc, aki „*viginti quatuor villas [...] personaliter combussit, ac duas ecclesias, putans pecuniam in ea invenire, destruxit*” (maga huszonnégy falut felégetett, és két egyházat, remélve, hogy bennük pénzt talál, lerombolt), személyében és minden birtokában marasztaltatott (*ipsius reum cum omni possessione sua iudicarunt condemnandum*).¹⁵² Végül azonban Lőrinc kegyelemből csak Lipow nevű birtokát vesztette el.¹⁵³

Szentpétery közöl egy 1230-ból való oklevelet is, amely szerint „*Ayan et filii eius pro infidelitate quam fecerint contra coronam regni, tempore Hemerici regis [...] aliquid iurisin supradicto praedio habuerint, de iure totaliter amiserunt*” (Ayan és fiai az ország koronája

¹⁴⁶ Pauler: i.m. 50. o.

¹⁴⁷ Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (szerk.: Szentpétery Imre) MTA, Budapest, 1943. (a továbbiakban: ÁHKOKJ) Nr. 362.

¹⁴⁸ Párniczky: i.m. 32. o.

¹⁴⁹ Párniczky: i.m. 33-34. o.

¹⁵⁰ ÁÚO VI. 264.

¹⁵¹ Magyarország története... 1548. o.

¹⁵² ÁÚO I. 151.

¹⁵³ Párniczky: i.m. 39-40. o.

ellen elkövetett hűtlenségük miatt Imre király idején a mondott földre nézve minden jogukat elvesztették).¹⁵⁴

1232-ből maradt fenn Dénes nádor különös ítélete Móric fia Péter és Poth fia Poth ügyében. Péter azzal vádolta Pothot, hogy „*omnes populi ad Poth pertinentes, et milites extranei de Theutonia suo adiutorio uenientes, in suum catrum nomine Pordan irruentes dampnum ei ducentarum marcarum intulissent*” (minden Pothhoz tartozó népek és a segítségére jövő idegen teuton katonák az ő Pordan nevű várára támadván néki kettőszáz márka kárt okoztak).¹⁵⁵ Poth tehát állítólag idegen fegyvereseket hívott az országba, de mindezt tagadta. Péter pedig tanúk helyett a király levelét vitte a nádorhoz, amelyben II. András magához vonta az ügyet. Végül, mivel Péter a király előtt sem bizonyított semmit, ítéletben őt marasztalták, és „*super Poth nomen infidelitatis imposuerat, in quo amplius non fecit mencionem, nec potuit lucidare*” (Pothtal szemben a hűtlenség bélyege alá került, amelyben semmi többet nem mondhatott és magát nem tisztázhatta).¹⁵⁶ Itt tehát két fontos rendelkezés található: egyrészt, a mást hűtlenséggel alaptalanul vádoló maga vált hűtlenné, másrészt, a pervesztes félnek a korban szokásos módon az ügyben örök hallgatást ítélték.

Egy évvel később aztán, amikor Poth perelte Pétert Hubi és Menhart nevű birtokainak feldúlásáért, Dénes nádor oklevele arról számol be, hogy a felek nádori engedéllyel megállapodtak az elégtétel formájában és mértékében, de Péter nem teljesített. Ezért aztán „*super Poth notam infidelitatis in prima littera imposuerat, pro quo commissio eidem Poch honorifice reum se reddidit, pro falso uerbo se inclinans*” (Pothtal szemben a korábbi levél szerint a hűtlenség bélyege alá került, amely vétek miatt ugyanennek a Pothnak, ahogy illik, kiszolgáltatta magát alperesként hazug állítása miatt), Péter azonban további idézésre sem jelent meg Dénes előtt, sőt, a poroszlót is bántalmazta (*pristaldi nostri uerbere*), ezért őt „*pro conuicto in omnibus supradictis*” (minden fentebb mondott tekintetében elítéltnek), Pothot pedig felmentettnek tekintette a nádor.¹⁵⁷ Péter és Poth ügyeiben tehát már a nádor járt el bíróként, igaz, az előbbi esetben a király átvette az ítélezést.

Ahogy Párniczky is megjegyzi, a vagyonkobzás gyakorlata az Árpád-korban a IV. Béla trónra lépésétől kezdődően a leggazdagabb.¹⁵⁸ 1244-ben például István zágrábi püspök Brochinai Brochun fia Márk ispánnak adja a Drenchyna nevű földet, amelyet korábban Vechezlov fia Györgytől András egykori gorai ispán vont el királyi engedéllyel. Az elkobzás

¹⁵⁴ ÁHKOKJ Nr. 463.

¹⁵⁵ ÁÚO VI. 321.

¹⁵⁶ ÁÚO VI. 321.

¹⁵⁷ ÁÚO VI. 337.

¹⁵⁸ Párniczky: i.m. 54. o.

oka a levél szerint az volt, hogy György Brochun fia Márk nemzetségéből bizonyos személyt „*cuius terram uiolenter occupauerat*” (akinek erőszakkal elfoglalta földjét), „*ausu temerario in propria domo sua combussisset*” (meggondolatlan merészséggel a saját házában bennégetett); „*ac insuper hominem Regis dehonestans uerberasset*” (és ráadásul a király emberét gyalázatosan megverte).¹⁵⁹ A püspök leveléből az is kiderül, hogy Györgyöt felakasztották, Drenchyna nevű földjét pedig a király András ispánnak adta, amelyet az „*fratribus et filio predicti infidelis redimendam exponebat, nec ijdem redimere ualuissent*” (a mondott hűtlennek fivéreitől és fiától elvetetett, és ugyanezek vissza sem válthatták); míg végül az ispán a földet egy határosnak, István püspöknek adta el.¹⁶⁰ Ebben a levélben tehát egyértelműen rögzítésre került, hogy a hűtlenség miatti elkobzott vagyont a rokonok nem válthatják meg. Az elkobzott föld továbbadása pedig azt mutatja, hogy ekkor már valóban eltekintettek a tényleges *destructio*-tól.

Hűtlenségről beszél Jakabnak, az esztergomi János-lovagok főnökének 1255. évi oklevele, amelyben Simon szolgájuknak adja a Chechy nevű szabadostól „*propter multiplicem infidelitatem ipsius*” (sokféle hűtlensége miatt) elvett Albert szőlőt.¹⁶¹ Chechy cselekedeteit a forrás nem írja le, az érintettek jogállása azonban arra utal, hogy itt nem a közjogi értelemben vett hűtlenségről van szó.

Ugyanebben az évben erősíti meg IV. Béla Dame és Renold fiait a Barchan nevű birtokban, amelyet a Buchk földért kaptak cserébe. A Buchk nevű birtokról pedig, az adományosok által bemutatott oklevélre hivatkozva elmondja a király, hogy azt „*Simone condam Bano notam infidelitatis incurrente, Rex Andreas [...] Ladizlao Comiti Bachiensi contulerat, et ab eodem [...] Renoldi et Dame filiorum propter suorum seruiciorum merita, fuerant consecuti, et nos Johanni filio eiusdem Simonis Bani misericorditer reddidimus; et in permutacionem ejusdem terre Buchk eis terram Barchan dederamus supradictam*” (miután Simon egykori bán a hűtlenség bélyegébe esett, András király Lászlónak, a Bácsi ispánnak adta, és ugyanettől Renold és Dame fiai szolgálataik érdeme miatt megszerezték, majd mi ugyanezen Simon bán fiának, Jánosnak irgalmasan visszaadtuk, és ugyanezért a Buchk földért cserébe nekik adtuk a mondott Barchan földet).¹⁶² Simon bán hűtlenségét a forrás nem részletezi, a király azonban kegyelemből visszaadja Buchk földet a hűtlen személy vétlen leszármazóinak.

Egy évvel később IV. Béla híveinek, a babóti polgároknak adományoz bizonyos soproni tornyot és házakat hasznaikkal, amelyek jog szerint a király kezére szálltak (*ad manus nostras*

¹⁵⁹ ÁÚO XI. 239.

¹⁶⁰ ÁÚO XI. 239.

¹⁶¹ ÁÚO II. 176.

¹⁶² ÁÚO VII. 273.

de iure fuerant deuolute). A háramlás oka pedig Péter várnagy pontosan meg nem határozott hűtlenségi cselekménye, nevezetesen: „*Petrus purcrauius, propter suas offensas et excessus de Suprunio exclusus fuisset et eiectus*” (Péter várnagyot ellenségeskedései és kicsapongásai miatt Sopronból kizárták és kitaszították).¹⁶³ A tatárjárást követően tehát a határ menti erősségekben (mint Sopron) vélhetően szigorúbban minősítették a védelemért felelős személyek kihágásait.

1263-ban IV. Béla a korábban már említett Aba nembeli Lőrinc királyi főtárnoknak, soproni ispánnak adja a Locsmánd nevű egész várbirtokot hű szolgálataiért, és mert a korábban Óvári Konrád hűtlensége miatt elkobzott és Lőrincnek adott birtokokat Konrád kegyelemből visszakapta. A levél költői arenga-szöveget tartalmaz: „*Nos qui ex solita benignitate Regie liberalitatis consueuimus sudores fidelium nostrorum linteo remunerationis abstergere*” (Mi, akik a királyi adományozás megszokott nagylelkűségéből híveink verítékét a jutalmazás kendőjével szoktunk letörölni).¹⁶⁴

Párniczky szerint ugyancsak 1263-ból való az a levél, amely István fia Konrád hűtlenségéről számol be. Konrád idegenekből szervezett hadával a mosoni végeket pusztította, majd a cseh királytól kért privilégiumot magyarországi birtokaira. De ebben a levélben jelenik meg a pénzhamisítás is (*falsam cudi faciens monetam*), mint hűtlenségi cselekmény.¹⁶⁵

1265-ből fennmaradt egy oklevél, amelyben IV. Béla bizonyos Panyit ispán és Iharos fia Gergely ügyében Panyitot marasztalja, elmondva azt is, hogy az ispán meghamisította az ügyben korábban eljáró Henriknek, a királyi udvar bírójának levelét.¹⁶⁶ Panyit büntetése csak bírság, nem úgy, mint hat évvel korábban, amikor Borych bán fia Pál királyi oklevelet hamisított.¹⁶⁷ 1259-ben Béla király úgy ítélte, hogy „*ipsa terra [...] et alia bona sua ad nodtras manus essent deuolute*” (ez a föld és minden más vagyona a mi kezünkre szálljon).¹⁶⁸

1267-ben István ifjabb király a korábban említett feketehalmi ütközetben Kemény fia Lőrinc seregeivel szemben tanúsított vitézségükért Pósnak és fivérének Domonkosnak adja a néhai Izrad várjobbágy *Enezca* (Enyicke) nevű birtokát. A birtok történetének leírásából kiderül, hogy azt Izrad után a király orvosa, majd Thekus fia István kapta meg, akitől azonban hűtlensége folytán elvétellett (*a quo propter notam infidelitatis auferendo*).¹⁶⁹

¹⁶³ HO. I. 32. o.

¹⁶⁴ ÁÚO VIII. 33.

¹⁶⁵ Párniczky: i.m. 54-55. o.

¹⁶⁶ CD IV/3. 284. o.

¹⁶⁷ Párniczky: i.m. 54-55. o.

¹⁶⁸ ÁHKOKJ Nr. 1221.

¹⁶⁹ ÁÚO VIII. 121.

1270-ben sokadszorra részesül királyi adományban a több uralkodónk alatt is fontos tisztségeket viselt Miskolc nembeli Panyit szörényi bán és zalai ispán, aki vélhetően azonos az előbb említett hasonló nevű személlyel. V. István levelében éppen a hűtlenségben marasztalt és azonnal halálra ítélt (Arnold ispán fia) Miklós birtokát kapja meg. Miklós vétke pedig István király szavaival: „*ad solempnitatem coronacionis nostre non accessit*” (koronázási ünnepségünkre nem jött el), „*pocius ad castrum suum Pliske Teutonicos nobis et Regno Hungarie [...] inimicos introduxit*” (hanem saját Pölöske várába a mi és Magyarország német ellenségeit hívta).¹⁷⁰ A levél egyébként beszámol Miklós egyéb cselekedeteiről, a vár környékének feldúlásáról is.

A királyi hatalom gyengülésével és a bárók hatalmának erősödésével a hűtlenségi esetek száma is gyarapodott (megtorlásuk azonban egyre gyakrabban maradt el a korábbi szigortól), erről tanúskodik a IV. László korából fennmaradt oklevelek nagy száma és tartalma. 1274-ben például a király a Kőszegi Henrik bán által erőszakkal elfoglalt Simperg, Csürle és más birtokokat adja vissza többeknek, miközben hosszasan leírja Henrik korábban már tárgyalt hűtlenségét (a csehkirályhoz ment, majd segítségével az országra támadt, stb.).¹⁷¹ Ugyanezt a Simperg és Csürle birtokot László 1276-ban (részletesebben ki nem fejtett) hűtlenségük miatt elveszi az előbbi adományosoktól, majd Benedek és Reche fiainak adja szolgálataikért.¹⁷² 1274-ben kapja meg a királytól Köveskúti György ispán a hűtlenségben (*infidelitis flagicium*) marasztalt Sahi Péter birtokát, akit György ejtett fogságba, mivel Péter „*se [...] ad Regem Boemie transferendo, et militibus de Fredberck se sociauerant uastum in Vngariam faciendo*” (a cseh királyhoz átállva és a fredbercki katonákhoz csatlakozva Magyarországra támadt).¹⁷³ Szintén 1274-ben kapják Hont fiai, Ders és Demeter a *Dragus* (Drégely) nevű földet, amelyet László hűtlenség miatt kobozott el Szelcseni Máté fia Maróttól, amiért az „*in adiungendo se Cumanis tunc nostris infidelibus [...] uaria guerrarum discrimina in Regno nostro commota fuerant*” (a hozzánk akkoriban hűtlen kunokhoz csatlakozva országunkban sokfelé heves harcot indítottak).¹⁷⁴ László örök hallgatást ítél az ügyben Marótnak, és kimondja, hogy Marót minden oklevele, amelyet az adott földről bír, erejét veszti. Két évvel később aztán egy újabb levélben Ders és Demeter nyilvánítatnak hűtlennek, amiért elfoglalták és kifosztották idősebb Ders ispán Haradnak nevű várát, és azt a királynak többszöri parancsra sem adták át, majd a

¹⁷⁰ ÁÚO XII. 3.

¹⁷¹ ÁÚO IV. 18.

¹⁷² ÁÚO IV. 34.

¹⁷³ ÁÚO XII. 97.

¹⁷⁴ ÁÚO IX. 32., hibátlanul: Magyar történelmi emlékek II. Oklevelek hontvármegyei magánlevéltárakból. (kiad.: Kubinyi Ferenc) Budapest, 1888. (a továbbiakban: Hont) 17. o.

perben sem jelentek meg. Ezért a fivérek minden birtokát a sértettnek ítéli a király.¹⁷⁵ Végül ugyancsak 1276-ból származik egy oklevél, amely szerint a már említett hűtlen Gutkeled nembeli Joakim elleni egyik harcban Ják nembeli Márton fia Mike elfogta a szintén hűtlen Demetert, Inkei Both fiát. Mike ezért megkapja a királytól Demeter Inke faluban lévő birtokait, melyeket királyi engedéllyel elad Iharos fia Gergely ispánnak.¹⁷⁶ Ez a Gergely egyébként azonos a Panyit ispán ügyénél említett személlyel.

Egy 1278-as oklevél tanúsága szerint Palan ispán ez évben kapja meg IV. Lászlótól Pokoy és Farkasfalva (*Farcasfolwa*) birtokokat, amiért korábban a királyhoz hűtlenek ellen, többek között az országra és a királyi várakra fegyverrel törő Márk fia Roland és Pál fia Gregen ellen, vitéz módon harcolt.¹⁷⁷

Péter pozsonyi és mosoni ispán, a király főtálnoka 1279-ben ad ki levelet, melyben Jakab pozsonyi bírónak adja a Plumnon (máshol: Plumow) nevű földet hű szolgálataiért, „*que [...] specialiter contra Johannem filium Petri Curialem Comitem nostrum, qui titulo seu labe infidelitatis contra ipsum dominum nostrum Illustrissimum Regem Hungarie et nos vehebatur, fideliter et deuote inpendit,*” (amelyeket különösen udvarispánunkkal, Péter fia Jánossal szemben, aki a hűtlenség jegyével vagy címével ugyanezen urunk, Magyarország legjelesebb királya ellen és ellenünk fellázadt, hűségesen és kegyesen nyújtott).¹⁷⁸ Fontos azonban, hogy magát a vagyonkobzást természetesen nem az ispán rendelte el. Egy évvel később aztán a király saját adományaként erősíti meg a fentieket, az indokolásban pedig elmondja, hogy Péter fia János azért esett hűtlenségbe, mert „*castrum nostrum Poseniense contra nos inire antemptabat*” (pozsonyi várunkat ellenünk indítani igyekezett).¹⁷⁹

Különös hűtlenségi esetet említ IV. László 1280. évi levele, amelyben az Ibrány nevű földet Marcell fia Szeфриd ispánnak adományozza. A király elmondja ugyanis, hogy a föld korábban Albert fia Sebestyéné volt, aki „*ad nullam expeditionem et cogregationem regni nostri, tam generalem, quam privatam venire contumaciter neglexerit, imo infidelibus nostris adhaerendo contra nostram maiestatem processit*” (makacsul semmibe vette, hogy országunk valamely hadjáratába és gyűlésére, általánosra vagy magánosra eljöjjön, sőt, hűtlenjeinkhez csatlakozva felségünk ellen fordult), ezért hűtlenségben marasztalódott.¹⁸⁰ Szintén 1280-ban adományoz László bizonyos földeket az elhunyt Miklós galgóczi ispánra tekintettel az ő rokonainak,

¹⁷⁵ Hont 17. o.

¹⁷⁶ ÁÚO XII. 553.

¹⁷⁷ Kubinyi Ferenc: Monumenta Hungariae Historica. Codex Diplomaticus Arpadianus. Pest, 1867. 101. o.

¹⁷⁸ ÁÚO IX. 172.

¹⁷⁹ ÁÚO IV. 130.

¹⁸⁰ CD V/3. 32. o.

mivel Miklós többször harcolt a király oldalán a koronához hűtlenek (várfoglalók és a kunok) ellen.¹⁸¹

A hűtlenségi cselekményt nem részletezi, csupán megemlíti IV. László 1281. évi levele, amelyben a „*sub castro Gede [...] contra Fintam infidelem nostrum*” (Gede vára alatt a hozzánk hűtlen Finta ellen) harcoló Ertug fia Miklósnak és fivéreinek adja a mondott harcban a németektől elfoglalt Albert nevű földet.¹⁸² 1283-ban a király Tamás váci püspöknek adja Adorján fia Zaheus minden jószágát, amelyek az ország kipróbált szokásjoga alapján (*ex Regni consuetudine approbata*) a király kezére szálltak, mivel Zaheus „*de partibus Sclauonie inter intestina prelia et hostes congestos nocumenta, maleficia et spolia plurima commisisset*” (a szlavóniai részekről a belső harcok során összegyűjtve az ellenségeket, több kártevést, gáztettet és fosztogatást követett el).¹⁸³

Wenzel Gusztáv apróbb eltérésekkel két helyen is közli IV. László 1287. évi oklevelét, amelyben a király a gyermekkorú Osl nembeli Imre fia Gergelynek adja a Győr megyében lévő Bika földet. Az adományozás oka, hogy a királyhoz hű Gergelyt és rokonait Kőszegi Henrik hűtlen fiai, János és Miklós, a Peryst vár melletti csatában fogságba ejtették, és birtokaikat feldúlták. Gergely végül kettőszáz márkával váltotta ki magát a fogságból.¹⁸⁴

IV. László 1290-ben adta utolsó olyan levelét, amely a hűtlenség miatti vagyonkobzásról számol be. Ebben a király Chetnek fia Miklósnak és fivéreinek birtokait kobozza el „*propter nociuas et manifestas infidelitates eorundem, contra nostram Maiestatem erectis vexillis quampluries factas et irrogatas*” (nyilvánvaló és ártalmas hűtlenségük miatt, amelyet felségünk ellen zászlót emelve többször tanúsítottak), és adományozza Ubul fia Mihály ispán fiainak, Pálnak és Istvánnak, mivel a mondott hűtlenek megölték ezek fivérét.¹⁸⁵

III. András 1295. évi oklevelében elmondja Adorján vára egy évvel korábbi ostromának történetét, amikor a királyhoz hűtlenek a Borsák vezetésével megölték Pécsi Ivánka fia Aladárt. Ezért, és hű szolgálataikért kapják Aladár fivérei, Péter, László és János a Budey nevű birtokot. Ezt a birtokot pedig András király az öt korábban (Kőszegi Henrik fia Iván fogságában) őrző mosoni várjobbágyoktól kobozta el, efféle hűtlenségük miatt.¹⁸⁶

1296-ban a nyitrai vár Surán nevű földjét adományozza III. András Bugar fia Márton ispánnak, trencséni várnagynak, mondván, Márton hűségesen és kitartóan harcolt „*contra Bohemos et Theutonicos [...] continuum conflictum committendo, et eciam contra Barones*

¹⁸¹ ÁÚO IX. 194.

¹⁸² ÁÚO IX. 213.

¹⁸³ ÁÚO IX. 249.

¹⁸⁴ ÁÚO IV. 187., XII. 380.

¹⁸⁵ ÁÚO IX. 378.

¹⁸⁶ ÁÚO V. 122.

Regni nostri, qui spiritu infidelitatis incitati contra Nostram nitebantur procedere Maiestatem” (a folytonos támadást indító csehek és németek ellenében és szintén országunk báróival szemben, akik hűtlenségtől felizgatott lélekkel magasságunkkal szemben fellépni törekedtek).¹⁸⁷ A birtokba iktatással a király a nyitrai káptalan bízta meg, és odaküldi saját emberét, Gelárd fia Renáldot is. Még ebben az évben meg is érkezik a nyitrai káptalan levele, amelyben az áll, hogy a káptalan, a király embere mellé saját emberét állítva tanúbizonyságot, a föld határainak bejárását követően, ellentmondók nem lévén, Márton ispánt iktatta annak birtokába.¹⁸⁸

Végül, az Árpád-korból fennmaradt, a hűtlenség miatti vagyonkobzást szabályozó források közül azt az 1299. évi levelet kell megemlíteni, amelyben az esztergomi káptalan III. András ítéletét átírja. A bonyolult ügy lényege az, hogy Barla ispán és Divéki István fia István korábban Péter fia Máté nádor előtt egymást kölcsönösen hűtlenséggel vádolták meg (*alter alteri notam infidelitatis obiciens se se mutuo [...] infideles esse nominassent*).¹⁸⁹ Mivel mindkét fél felajánlotta a másiknak a bajvívást, a nádor azt el is rendelte saját jelenlétére, minthogy az ügyben maga is érintett volt (*personam ipsius Mathey Palatini tangere dignoscitur*). Végül, amikor a király a saját jelenlétére vonta a párbajt, a nádor előbb nem tette azt át, később pedig István nem jelent ott meg. András ezért Istvánt hűtlenségben marasztalta fő és jószágvesztésre, az ítélet azonban a hűtlenségi vagyonkobzáshoz képest a főbenjáró ítélethez hasonlatos: „*Stephanus filius Stephani [...] morte debita ubicunque inuentus fuerit condempnetur, et omnes possessiones sue uniuerse ubique locorum existentes in duabus partibus ad manus nostras regias, in tertia uero parte in manus et iurisdictionem Barley et Izurlyay comitum deuollantur*” (István fia István halállal lakoljon, bárhol is ériék, és összes akárhol lévő birtokai két részben királyi kezeinkre, harmad részben Barla és Izorló ispánok kezeihez és jogára szálljanak).¹⁹⁰

6. Summa summarum

Összegezve az Árpád-kori okleveleknek a hűtlenség miatti vagyonkobzásra vonatkozó rendelkezéseiből kiolvasható tényeket és szabályokat, mindenekelőtt azt kell rögzíteni, hogy az *infidelitas* és az ehhez kapcsolódó *confiscatio* más társadalmi jelenségekkel (trónviszályok, egyéb háborúk, stb.) és jogintézményekkel (pl.: királyi birtokadományozás) szorosan

¹⁸⁷ ÁÚO XII. 468.

¹⁸⁸ ÁÚO XII. 473.

¹⁸⁹ HO VI. 441. o.

¹⁹⁰ HO VI. 441. o.

összefüggnek, azoktól nem elszigetelt jelenségek. A korabeli források alapján megállapítható, hogy a hűtlenségi cselekmények köre a társadalmi változásokkal együtt alakult, bővült, e cselekmények megtorlása pedig a királyi hatalom erősségéhez igazodott. Az ésszerűség idővel megkívánta a tényleges *destructio* mellőzését, az Árpád-kor végére pedig gyakran elmaradt a fővesztés végrehajtása, de ez alól a király már korábban is adhatott kegyelmet (ez is a *ius regium* eleme). Noha a nádor bíraskodásának kiterjesztésével elvileg ő is eljárhatott hűtlenségi ügyekben, azt is láthattuk, hogy jellemzően mégis maga a király volt a bíró e súlyos bűncselekményeknél, mivel azoknak többnyire ő vagy a személyével összekapcsolódó korona volt a sértettje. Ez azt is jelenti, hogy a „*nemo iudex*” elve e körben nem érvényesült. Ha mégis más bíró előtt indult hűtlenségi ügy, azt, amint láttuk, a király jellemzően maga elé vonta. Az oklevelek tartalmának vizsgálata igazolja továbbá, hogy az Árpád-kori dekrétumalkotás figyelemmel volt a megelőző gyakorlatra és a szokásjogra, a gyakorlat pedig többé-kevésbé követte az újabb dekrétumok tartalmát. A korszak végére így az írott jog és a szokásjog a vizsgált tárgykörben egymással összhangban volt.

Az hűtlenség miatti vagyonkobzás Árpád-kori alakulásának (elsődlegesen több tucat latin nyelvű oklevél feldolgozásán alapuló) vizsgálata, az önmagában hordozott érték mellett, talán a legjobb kiindulópontot jelentheti egyrészt az Árpád-kori *fiscalia regum* és ezen keresztül a teljes *ius regium*, másrészt a *confiscatio* XIII. századot követő alakulásának, végső soron a *ius regium* I. Istvántól a XX. századig terjedő történetének vizsgálatához.

Irodalomjegyzék

- Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. (szerk.: Szentpétery Imre) MTA, Budapest, 1943
- Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt. (szerk.: Karácsony András, Borovszky Samu) Budapest, 1903
- Béli Gábor: A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig. In: (szerk.: Homoki-Nagy Mária) IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011. 53-65. o.
- Béli Gábor: A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268-1351. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, PTE ÁJK, Pécs, 2008
- Béli Gábor: Árpád-kori törvényeink. In: JURA 2000/1-2. 35-45. o.
- Béli Gábor: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2000
- Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Osiris Kiadó, Budapest, 2003
- Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (szerk.: Béli Gábor) IDResearch Kft. / Publikon Kiadó, Pécs, 2009
- Eckhart Ferenc: Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter. In: Ungarische Jahrbücher IX./4. 1929. 426-432. o.
- Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XI. Budae, 1824-1844
- Hajnik Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt. MTA, Budapest, 1899
- Hazai okmánytár I-VIII. (kiad.: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső) Győr, 1865-1873, Budapest, 1876-1891
- Hóman Bálint – Szekfü Gyula: Magyar történet II. A rendiség kialakulásának kora. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928
- Janos M. Bak – Leslie S. Domonkos – James Ross Sweeney (ed.): The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1. 1000-1031. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae , Tomus I. 1000-1031. (a továbbiakban: Decreta Regni) Idyllwild, California, 1999
- Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Osiris Kiadó, Budapest, 2003

- Kubinyi Ferenc: Monumenta Hungariae Historica. Codex Diplomaticus Arpadianus. Pest, 1867
- Magyarország története tíz kötetben 1/2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (szerk.: Székely György, Bartha Antal) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987
- Magyar történelmi emlékek II. Oklevelek honvármegyei magánlevéltárakból. (kiad.: Kubinyi Ferenc) Budapest, 1888
- Murarik Antal: Az ősiség alapintézményeinek eredete. Budapest, 1938
- Pármiczky Mihály: De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpádházi királyok korában. Budapest, 1940
- Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I-II. Atheneum, Budapest, 1899
- Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156-1411. (szerk.: Nagy Imre) Sopron, 1889
- Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. História Könyvtár, Budapest, 2002
- Wenzel Gusztáv (szerk.): Árpádkori új okmánytár I-XII. Pest-Budapest, 1860-1874
- Závodszy Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Stephaneum, Szent István Társulat, Budapest, 1904